

ДЕНЬ

РАСТЯЩАТА ВАЖНОСТЪ на СОЦИАЛНИТЪ ВЪПРОСИ*).

Преводъ отъ английски.

Въ живота ни има минути, които възбуждатъ всичкитѣ ни сили — когато усѣтимъ че трѣбва, като захвърлимъ иллюзиитѣ си, да рѣшаваме и да дѣйствуваме съ всичката си енергия и умъ. Така и въ живота на народитѣ има периоди, които изискватъ особена сериозностъ и умѣние.

Ний сѣкашъ че сме влѣзли въ единъ отъ тия периоди. Често разни народи и цивилизации сж се срѣщали съ задачи, които, както съ загадката на сфинксътъ, да не рѣшишъ е начало да бждешъ погубенъ; но въ предишно време никога не сж се представлявали тѣй обширни и тѣй заплѣтени задачи както днесъ. И това не е чудно. Че послѣднитѣ години на настоящето столѣтие би трѣбвало да възбудятъ грамадни социални въпроси, слѣдва отъ материалния и умствения прогресъ, съ който се отличава това столѣтие.

Между развитието на обществото и развитието на животинскитѣ видове има тѣсна аналогия. Въ най долнитѣ форми на живота има малка разлика между отдѣлнитѣ части

*) Изъ „Social Problems“ отъ Henry George.

на животното; нуждитѣ както и силитѣ сж тукъ малко и прости; движенията се видятъ автоматични и наклонноститѣ едва ли различаватъ отъ ония на растението. Нѣкои отъ тия малки сжщества сж тѣй однородни въ строението си, щото ако ги разсѣчемъ на частици, всѣка частица започва да живѣе самостоятелно. Но колкото живота се дига по-високо, толкова той става по-сложенъ; частицитѣ се образуватъ въ органи, пораждатъ се нужди и сили, по-голѣма стѣпень на умствено развитие се изисква за да се добие храна и да се предвари опасността. Ако рибитѣ, птицитѣ или звѣроветѣ не биха притежавали едно по-високо умствено развитие отъ охлювѣтъ, тѣ не би могли да сжществуватъ.

Тоя законъ—че постѣпенната сложность и деликатность на устройството, отъ които слѣдва и по висшата способность и сила, сж придружени съ по-вече нужди и опасности и изискватъ, слѣдов., по-вече умствено развитие — се проявява на вредъ въ природата. Въ възходящата стѣлба на животѣтъ, чело-вѣкѣтъ иде най подиръ, като най висше и най деликатно устроено животно. И не само неговитѣ висши сили изискватъ за упражнението си по голѣмо умствено развитие отъ това, което се срѣща у животнитѣ, но такава висше развитие е необходимо за сжществуванието му. Неговата кожа е твърдѣ тънка; неговитѣ некте — твърдѣ крехки; той е твърдѣ злѣ устроенъ за бѣгание, за плавание или да може да се катери или заравя въ земята. Ако да не бѣше надаренъ съ по-голѣмо умствено развитие отъ кое да е друго животно, той щѣше да умре отъ студъ или отъ неспособность да си намѣрва храна, или щѣше да бѣде истребенъ отъ животни, които сж по добрѣ въоржжени за борбата, въ която само животинския инстинктъ е достаточенъ.

У чело-вѣка, освѣнъ това, умственното развитие, което се увеличава презъ цѣлата възходяща стѣлба на природата, се издига изеднжжъ тѣй високо, щото разликата се измѣнява по видъ, отъ колкото по стѣпень. У него, онова слабо и по видиму несъзнателно умствено развитие, което ний наричаме инстинктъ, става съзнателенъ разумъ, и всемогщата му сила за изобретения и приспособления го преобрѣща отъ слабо едно сжщество на царъ надъ природата.

Но съ чело-вѣка възходящата линия се спира. Живота не взема по висша форма; нито пѣкъ можемъ утвърди, че въ всичкитѣ свои поколения, чело-вѣкъ, като животно, се е нѣ-

какъ подобрилъ. Но напредванието потръгва по друго направление. Тамъ, гдѣто развитието на видоветѣ се спира, тамъ социалното развитие започва. И она напредкъ на обществото, който ний наричаме цивилизация, тѣй умножава чловѣческитѣ сили, щото между дивня и образовачния чловѣкъ пропастъта става тѣй обширна, щото ни напомня пропастъта между най висше организираното животно и мидитѣ, залѣпени у подводнитѣ камъни. И съ всѣка стѣпка въ това направление се явяватъ нови изгледи. Когато се помъчимъ да си представимъ, какви знания и каква сила може да достави постепенната цивилизация на бѣдъщитѣ поколения, въображението ни лясва.

Въ тоя напредкъ, който почва съ чловѣка, както и въ тоя, който ни завежда до него, ний намѣрваме сѣщия законъ. Всѣки напредкъ изисква едно по-високо и по-високо умствено развитие. Съ зародиштѣ на обществото се явява и нуждата отъ общественния духъ — онова съгласие на отдѣлнитѣ умове, които образуватъ публичното мнѣние, общественната свѣсть, обществената воля и които се проявяватъ въ законитѣ, учрежденията и въ администрацията. Колкото обществото се развива, толкова по-висока и по-висока стѣпень отъ тоя общественъ духъ се изисква, защото отношенията на личноститѣ едни къмъ други ставатъ по-близки и по-важни, и постепенната сложность на общественния строй води къмъ нови опасности.

Въ първобитния си зародишъ, всѣко семейство е произвеждало своята храна, приготвяло е своитѣ дрѣхи, градило си е своята къща, и, когато трѣбовало да се премѣства, доставяло си е свои срдства за превозвание. Сравнитѣ съ тая независимостъ, сгѣтената зависимостъ на гражданитѣ въ единъ сегашенъ градъ. Тѣ могатъ да си доставятъ своитѣ необходимости съ по-голѣма сигурность и въ по-голѣмо изобилие и разнообразие, нежели дивакътъ; но това става съ съдѣйствието на хиляди хора. Даже водата която тѣ пиятъ и искусственната свѣтлина, която тѣ употребяватъ, доставени имъ сж посрѣдствомъ многосложни машини, които изискватъ постоянния трудъ и бдителностьта на мнозина. Тѣ могатъ да пхтуватъ съ една бързина невѣроятна за дивакътъ, но съ това тѣ повѣрватъ своя животъ и своето тѣло на грижата на другитѣ. Едно случено желѣзо по желѣзния пжтъ, единъ пиянъ машинистъ,

единъ небрежливъ управителъ на знаковетѣ по желѣзно-пътната линия, може да ги хвърли въ вѣчността. По сжщия начинъ, задоволяването на частнитѣ желанія съ частния си трудъ става невъзможно и минава въ чужди рѣдѣ. Работникътъ става само една частъ отъ една голѣма машина, която може кога да е да се парализира отъ причини вънъ отъ неговото влияние или даже предвиждане. И така, благосъстоянието на всѣкого става повече и повече зависимо отъ благосъстоянието на всички — личността повече и повече подчинена на обществото.

Съ туй наедно идатъ и нови опасности. Грубото, първобитното общество прилича на ония сжщества, които макаръ разсѣчени на части, но пакъ живѣятъ; високо образованото общество е като едно високо организирано животно: единъ ударъ въ една жизненна частъ, унищожението на една само функция, е смъртъ за него. Селото на едни диваци може да бѣде изгорено и жителитѣ му распрѣснати, ала научени да бѣдѣтъ по-близо до природата, тѣ могатъ да се прехранватъ. Високо цивилизования, обаче, приученъ на капиталъ, машини, на най дребното раздѣление на трудътъ, става безполезенъ щомъ бѣде ненадѣйно лишенъ отъ тѣхъ и оставенъ на природата. При фабричната система, шестдесетъ души съ помощта на прескъпи машини, изкарватъ наедно единъ чифтъ обуща. Но отъ тия шестдесетима, ниго единъ не би могълъ да направи самъ едни обуща. Такова е стремлението у всичкитѣ клонове на производителността, даже и у земѣделието. Има грамадна печала отъ производителната сила чрезъ това дѣление на трудътъ, което отдава на единъ челоувѣкъ произвежданието на нѣкои нѣща само или даже на нѣкоя само частъ отъ тия нѣща, отъ които той се нуждае и го прави зависимъ отъ други хора съ които той никакъ не дохожда въ сношения; обаче съ това дѣление на трудътъ социалното устройство става по чувствително. Едно първобитно селско общество може да продължава еднакъвъ вървежъ на живота си безъ да усѣти разоренията, които сж сполѣтели другитѣ села на едно разстояние отъ нѣколко часа; но въ тѣсно свързаната цивилизация до която сме достигнали, една война, едно безплодие една търговска криза въ едното земно полукуълбо произвежда чувствителни послѣдствия въ другото; и стѣжковенията, споровѣтѣ, отъ които едно първобитно общество би се лесно съв-

зело, означавали би за едно високо цивилизовано общество разоренне.

Изумително е да си помислимъ, колко разорителни ще бждатъ въ една цивилизация, като нашата, такива жестоки стълкновения, които пълнятъ историята на миналото. Войнитѣ на високо цивилизованитѣ страни, слѣдъ почванието епохата на парата и машинитѣ, сж били повече дуели между армии, отъ колкото сбивания на народи или классове. Какво може да се случи днесъ, ако страститѣ се издъно развълнуватъ, — може да ни послужи за примѣръ Парижката Коммуна. А слѣдъ 1870 г. въспламенителнигѣ вѣщества, пълни съ разорителни послѣдствия, се постоянно изнамѣрватъ. И днесъ пламванието на една малка частъ нитро-глицеринъ подъ нѣколко водопроводи ще направи единъ голѣмъ градъ необитаемъ; хвърлението на въздуха на нѣколко желѣзнопѣтни мостове и тунели ще докара гладъ по-скоро отъ колкото обкопѣтъ направенъ отъ Тита около Иерусалимъ; вкарванието на въздухъ въ проводитѣ на газътъ и подпалванието му съ едно кибритче ще разори и изравни съ земята всѣка къща. Тридесетъ годишната война повърна назадъ цивилизацията въ Германия; една подобна жестока война въ днешно време би иж просто съсипала. Не само разорителнитѣ сили сж се крайно размножили, но цѣлата социална организация е станала крайно деликатна.

Въ едно по-просто общественно състояние, господарь и слуга, съѣдъ и съѣдъ се знайтъ единъ съ други и това, тъй да кажемъ, допирание на рамо съ рамо е правяло възможно, въ минутитѣ на опасността, съединението на обществениитѣ членове. А днесъ стремленията сж въ обратна смисълъ. Въ Лондонъ живущитѣ въ една къща не се знайтъ съ живущитѣ въ другата до неж; съдържателитѣ на смѣжни стаи сж чужденци единъ за други. Нека едно гражданско стълкновение разбие или парализира авторитетътъ, който поддържа порядкътъ, — и огромното население ще се обърне на диво-опаталена тълпа, безъ точка на съприкосновение или принципъ за съединение, и Лондонъ може да бжде ограбенъ или изгоренъ отъ една сганъ крадци. Лондонъ е само най голѣмия отъ голѣмитѣ градища. Което е истина за Лондонъ, то е истина за Парижъ или за Нюйоркъ и въ сжщата степенъ е истина и за много други градове, на които населението отъ стотина хиляди бързо се качва на милиони. Тия велики сборища на человѣчест-

вото, въ които тоя който дери уединението може по-лесно да го намъри отъ колкото въ пустинята, въ които богатството и сиромашията едно-друго се докоснуватъ и тласкатъ, въ които единъ пиршествува до като другий умира отъ гладъ нѣколко крачки само далечъ — и при това разлжчени единъ отъ други чрезъ една бѣдна по-голѣма отъ оная, която е дѣляла Богатия въ Адътъ отъ Лазара въ Авраамовото лоно — тия сборища сж центрове и типове на нашата цивилизация. Нека едно сблъсквание или нѣкой ударъ да размърдатъ сложната и деликатна организация, . . и источниците на опустошението ще се отворятъ и, по-бърже отъ кога и да е, хаосътъ изново ще погълне всичко. Колкото здрава и да се види, нашата цивилизация развива отъ себѣ си разрушителни елементи. Не степитѣ и лѣсоветѣ, а градскитѣ затънтени квартали и кърскитѣ хижи таятъ варваритѣ, които ще бждатъ за новия свѣтъ това, което Хунитѣ и Вандалитѣ сж били за стария.

Не трѣбва да се забравя, че въ образования чловѣкъ още се таи дивакътъ. Тия, които въ миналитѣ времена сж угнетявали или сж се бунтували, които сж се били до смъртъ въ малкитѣ крамоли и сж пили чловѣческа кръвъ, които сж горили градища и разсипвали империи, — тѣ сж били хора като тия които всѣкидневно срѣщаме. Социалния прогресъ е натрупалъ знания, умѣкчилъ е нравитѣ, истънчилъ е вкусоветѣ и расширилъ е симпатиитѣ; но човѣкъ си е още способенъ на такава слѣпа яростъ, съ каквата той, когато е билъ облѣченъ въ звѣреки кожи, се е сражавалъ съ кремъчено оржие съ дивитѣ звѣрове. Нинѣшнитѣ стремления, въ нѣкои отношения поне, заплашватъ да подпалятъ страститѣ които преди толкозъ често сж пламвали съ разорителна яростъ.

Въ цѣлата минала история нѣма нищо подобно, което да се сравни съ бързитѣ промѣнения които сега ставатъ у образования свѣтъ. Отначало изглеждаше, като че въ европейската раса и въ деветнадесетия вѣкъ чловѣкъ едва започва да живѣе, едва хваща инструментитѣ си и едва взема да съзнава силитѣ си. Бавния втрвежъ на още по-бавнитѣ вѣкове се тутакси преобърна въ изумителната скоростъ на локомотивътъ, който става по-бързъ и по-бързъ. Това скоро напредвание се появи най-вече въ индустрията и въ материалната сила. А индустриалнитѣ промѣнения водѣтъ подирѣ си

социални промѣнения и правятъ необходими политическитѣ промѣнения. Прогрессивнитѣ общества преживяватъ учрежденията, както дѣцата порастватъ за дрѣхитѣ си. Социалния напредѣкъ изисква всекога едно по-голѣмо умѣние въ воденіето на общитѣ работи; и това толкова повече, колкото напредѣкътъ е по бързъ и промѣненията по-неочаквани.

А че бързитѣ промѣни, които сега ставатъ, подигатъ задачи, които изискватъ най ревностното внимание, се види на всекъдѣ. Знакове отъ опасностъ и предвѣщания за насилия се показватъ навредѣ изъ цивилизования свѣтъ. Вѣрованията, вѣритѣ исчезватъ или се промѣняватъ; старитѣ сили на консерватизмътъ се губятъ. Политическитѣ учреждения куцатъ, както въ демократическата Америка, така и въ монархическа Европа. Безпокойствие и огорчителности растятъ въ массата на населението, каквато и да е формата на управленіето, и се забѣлѣзва едно слѣпо търсение исходъ изъ условията, станали вече нетърпими. Да се приписва всичко това на ученията на пѣкки демагози, значи да се отдава трѣската на ускорения нулсъ. Напротивъ, то е новото вино, което почева да ври въ старитѣ бѣчви. Да се турятъ у единъ корабъ съ платна можнитѣ машини на единъ първокласенъ океанскій параходъ би значало да се разбие тоя корабъ на парчета. Така, новитѣ сили, които бързо измѣняватъ всичкитѣ отношения на обществото, трѣбва да разрушатъ социалнитѣ и политически устройства, неприспособени да посрѣщатъ новото напредѣганне.

Да приспособимъ учрежденията си на растящитѣ нужди и на измѣненитѣ условия е задачата, която ни се пада. Благодарумието, патриотизмътъ, чловѣческитѣ симпатии — всичко ни зове къмъ това. Истина, опасно е неразмисленото измѣненіе; но по-опасенъ е слѣпия консерватизмъ. Задачитѣ, които почеватъ да ни се испрѣчватъ сѣ важни — толкова важни, щото има страхъ, че не ще успѣемъ о-време да ги рѣшимъ и не ще се прѣдварятъ велики катастрофи. Важността на тия задачи проистича, обаче, отъ нерасположеніето ни искрено да се запознаемъ и храбро да се заловимъ за тѣхъ.

Тѣзи опасности, които застрашаватъ не само една страна, а цѣлата модерна цивилизация, показватъ, че една повисна цивилизация се мжчи да се роди, че нуждитѣ и лам-

тенията на хората не съответствуватъ на условията и учрежденията, които по-преди сж били достатъчни.

Една цивилизация, която се стреми да съсрѣдоточи богатството и властта въ рѣцѣтъ на едно щастливо меншество и прави отъ останалото множество просто човѣшки машини, трѣбва непременно да доведе анархия и разорение. А възможно е съществуването на друга нова цивилизация, у която и най бѣдния може да има всичкитѣ сгодности и леснотии за живота, каквито днесъ ги има богатата; у която тъмницитѣ и „убѣжищата за бѣднитѣ“ ще бѣдѣтъ излишни, и благотворителнитѣ дружества — немислими. Такава една цивилизация само очаква оня общественъ духъ, който да приспособи срѣдствата къмъ цѣльта. Силитѣ които могатъ да дадѣтъ на всички хора охолностъ, сж вече на рѣка. Ако днесъ има бѣдностъ и нужда, има сжщо и видимо затруднение отъ самия излишѣкъ на производителнитѣ сили на богатството. „Дайте ни само тържища,“ казватъ фабрикантитѣ, „и ний ще ви доставиме стока безъ край“. „Дайте ни само работа“, викатъ хората които сж безъ работа.

Злинитѣ, които почеватъ да се явяватъ, произлизатъ отъ факта, че чловѣческия умъ не се е отдалъ на социалнитѣ дѣла, така, както се е предалъ на личнитѣ нужди и на материалнитѣ цѣли. Естественнитѣ науки напредватъ, ала политическитѣ науки вървѣтъ медленно. Съ всичкия си напредѣкъ въ искусствата, които ни доставѣтъ богатство, ний не сме направили никакъвъ прогресъ за осигуряване неговото справедливо распредѣление.

Знанията сж се чрезмѣрно увеличили; цѣла революция е извършена въ индустрията и търговията; а дали свободната търговия или протекционизмътъ е по-добъръ за единъ народъ, ний още не сме рѣшили. Ний сме усвършенствували машинитѣ до такава степенъ, каквато преди петдесетъ години не би могли да си представимъ; ала, при нинѣшния политически развратъ, ний се видимъ тѣй безпомощни като идиоти. Бруклинския мостъ е тържество на механиката; но за да се рѣши построяването му, единъ виденъ гражданинъ отъ Бруклинъ трѣбваше да занѣсе въ Ню-Йоркъ триста хиляди лева, за да подкупи членовѣтъ на Ню-Йоркския градски съвѣтъ. Чловѣческата душа, която е измислила колосалния тоя мостъ, е затворена въ едно болно, бѣдно тѣло. При все това, тѣжина-

та на грамадния мостъ е пресмътната и опредѣлена за всѣки сантиметъръ. Обаче искуството на инженерътъ не можа да въспре предприемачитѣ да не турятъ калпаво желѣзо въ желѣзнитѣ вериги на които виси мостътъ.

Прогресътъ на цивилизацията изисква щото чововѣческия умъ да се предаде повече и повече на социалнитѣ въпроси, и умътъ не на нѣколцина само, а на голѣмото болшинство. Ний не можемъ да оставимъ политиката на политикитѣ или политическата економия — на училищнитѣ професори. Самия народъ трѣбва да се научи да мисли, защото само народътъ може да дѣйствува.

Въ единъ вѣстникъ, органъ на сегашната цивилизация, единъ професоръ казваше, че спасителната лозинка за свѣтътъ била — всѣкий да си гледа своята работа. Това е евангелието на себелюбието, което приляга на ония които, като сж се огоили, мислжтъ, че и всѣкий трѣбва да е благодаренъ. Спасението на обществото, обаче, надѣждата за свободното, пълно развитие на чововѣчеството е въ евангелието на трудътъ, обязательенъ за всички. Социалния прогресъ изисква, щото благосъстоянието на всички да стане повече и повече работа на всѣкиго: той свързва всички по-близо и по-близо съ свързски отъ които никой не може да избѣгне. Тоя който изпълнява законитѣ и благопристойнитѣ и се грижи за своето семейство, а при туй не се интересува за общото благосъстояние и не мисли за тия, които се тѣпчатъ подъ кракъ, (освѣнъ като сегисъ-тогисъ дава милостиня) такъвъ чововѣкъ не заслужва названието добъръ чововѣкъ. Той не може да бжде и добъръ гражданинъ. Длъжността на гражданинътъ е по-голѣма и по-тѣжка отъ тая.

Рѣшението на социалнитѣ проблеми не е дѣло само на умътъ. То трѣбва да бжде въодушевено отъ идеалътъ и пълно отъ съчувствие къмъ чововѣческото страдание. То трѣбва да се простре отвѣдъ егоистичния интересъ, билъ той интересътъ на малцина или на мнозина. То трѣбва да трѣси правдата, защото на дѣното на всѣка социална задача, ний ще намѣримъ една социална несправедливостъ.

ИЗЪ ДРЕБОЛИИТЪ НА ЖИВОТА

(Отъ Н. Щедринъ).

И М Е Р Е КЪ.

Въздъхна юнака и гледа наоколъ
Съ тъмни и жалви очи:
Равнище, равнище, кой ли те й испъстрилъ
Испъстрилъ съ мъртви кости.

Пушкинъ.

Свършекътъ на жизнения пътъ приближава... Той вече явно се мърка на предъ, както предъ очитъ на единъ пятникъ, излѣзалъ отъ гъста гора, се мъркатъ, презъ разрѣдени тѣ дървета, сел китѣ гробища, обгърнати съ диханието на смъртта.

Имерекъ е близо до умиране.

Прародителя пострѣнъ на гноището въ проказа, предъ портитѣ на града, който е видѣлъ неговото могъщество, богатство и сила, навѣрно не е страдалъ толкова, както страда тѣжко Имерекъ, прикованъ отъ болѣстятъ къмъ спокойния мекъ столъ, до писменната маса, въ топлата стая. Други времена, други нрави, други пѣсни.

Първо, гноището по онова време съвсѣмъ не е било нѣщо страшно, както ний го живописваме. То трѣбва да е било нѣщо като болница. Разболѣе ли се нѣкой отъ проказа (тогава и не е имало други болѣсти освѣнъ проказа):—ахъ, занасяйте го по-скоро на гноището! Занесжтъ го и го савягъ или да оздравя или да мре — както иска. Напрозвѣ днесъ, даже въ Каликинската болница не всѣки отива да мре. На гноище се е обърнала собственната квартира на умирающия съ всичкитѣ ѝ сгодности и приспособления, и даже съ милосърдна сестра за гледанне болния. И при все това, това ново сгодно гноище ни се представлява по-нетърпимо,

отколкото се е представлявало на прародителитѣ старото имъ гноище.

Второ, не само отъ развитието на вкусоветѣ и нуждитѣ зависи уголѣмяванието суммата на страданията, но и отъ това че и самитѣ страдающа организми сж се съществено измѣнили.

Прародителя е ималъ организмъ първоначаленъ, непокътнатъ; той не е знаялъ какво нѣщо сж нерви, болѣсти на сърдцето, катарри на бѣлия дробъ и др. т. Затова и физическитѣ болѣсти сж се прекарвали по-леко отколкото сега. Но особено му е било износно отсъствието на нравствени болки, отъ които го е отгървавалъ присжция на древното мировъзрѣние законъ за предопредѣлението. Напротивъ, — Имерекъ е цѣлъ отъ нерви; болѣстята му се състоеше въ нервно расклащание на цѣлия организмъ, усилена отъ болѣстята на сърдцето и отъ катарра на бѣлия дробъ и проч. Съ една рѣчь, цѣла енциклопедия отъ най остри болки се бѣше вмъкнала въ него, държеше го свързанъ и постоянно го придружаваше. Прародителя е могълъ да прекара болѣстята си на гноището; дойджт градскитѣ кучета, оближатъ ранитѣ му, и ето ти го пакъ здравъ на крака. Родния му градъ пакъ става свидѣтель на неговото могѣщество, богатство и сила—до нова проказа. Имерекъ нищо подобно не съзираше за въ бждѣще, защото сега нѣма и такива кучета, които да оближатъ ранитѣ отъ които той страдаеше. Наистина, бандилото на живота му не е още угаснало, но то и не е свѣтило, а само е димило. За дълго ли още то ще дими—това той не можеше да опредѣли: но слѣдъ малко помислювание, излизаше, че много по-добрѣ би било, ако тоя процесъ се свършеше колкото се може по скоро.

Трето, прародителя е вѣрвалъ въ своята невинность и могълъ е да се утѣшава съ това.—Мене, поне ми отлеква отъ туй—че съмъ невиненъ!—Имерекъ изобщо не признаваше нито виновность, нито невинность, а виждаше само, по извѣстенъ начинъ образуванъ редъ на нѣщата. Тоя редъ е билъ слѣдствие отъ цѣла хитросплѣтена мрѣжа отъ факти, едри и дребни, въ които чловѣкъ мъчно можеше да разумѣ нѣщо. Много отъ тия факти сж минали незабѣлѣзани, много отъ тѣхъ сж испозабравени, и най сетнѣ болшинството, макаръ и да сж били на лице, но сж се испокрили така дълбоко, и въ такива гнѣнки, щото даже и свободния отъ болѣсти човѣкъ не

би могълъ да ги възстанови въ строга логическа послѣдователностъ. За да се измѣни една йота въ тоя редъ на работитѣ трѣбвало би да се употрѣбятъ грамадни усилия, а освѣнъ това би се изисквало сума време. Още единъ такъвъ животъ, трѣбвало би мислено да се прекара, и пакъ едва ли би могло да се достигне до нѣкой сжщественъ резултатъ. Нанесено то, въ време на груба прѣпливость, физическо оскърбление, би си останало физическо оскърбление; направената едно време низка постѣпка, пакъ би си останала низка. Съ една рѣчь, върволица отъ свързани факти. А за прародителя даже факти не сж сжществували: до такава стѣпень всичко въ живота му е било естествено, цѣлно, гладко и невинно.

Четвърто: прародителя се е надѣвалъ, че ще дойде време, когато ще се появи „вихрушка“ и ще да распрѣсне всички недоразумения, жертва на които е билъ той. Той самъ не единжъ е билъ свидѣтель на подобни вихрушки, виждалъ ги е съ собственитѣ си очи. Имерекъ, отхраненъ въ идеитѣ на съвременото свободномислие (не само той, но и всички сж отхранени въ тия идеи), се е относалъ къмъ вихрушкитѣ равнодушно, не помни да ги е виждалъ и за това не е могълъ да се надѣва на тѣхното появяване. Той знае, че въ опредѣления часъ ще дойде доктора и ще му препише цѣръ. Въ сжщностъ, цѣра не ще го оттърве отъ страданията, но ще даде възможность да дочака сутрѣшния день. На слѣдующия день Имерекъ ще получи друго срѣдственце, което ще му помогне да дочака и слѣдующия день още, и т. н. Вечеръ, когато си лѣга, той ще да мисли: „слѣдъ седемъ часа пакъ ще съмне, пакъ мжчителна кашлица, пакъ цѣрове, — поне тия седемъ часа, спокойно да поспя“. Сутринята, кога се дига отъ лѣгло то ще да мисли: „сто ти и сутринята! Охъ, дано по-скоро да минеше тя!“ Сетивъ — цѣлъ день самотия, тжга, безнадѣжностъ и най сетивъ пакъ нощъ. Защо всички тия сутрини, дни и нощи—се изреждатъ едно подиръ друго? Какво има понататкъ? Всички тия сж такива въпроси, които прародителя и не ги е сънувалъ. А между туй, именно въ тѣхъ се и съдържа мжчение то на гаснѣющия животъ. Имерекъ малко по-малко бѣше влѣзалъ въ оня периодъ на болѣстното сжществуване, когато хората отъ здравия свѣтъ смѣтатъ за възможно и даже за естествено да се отнасятъ къмъ челоуѣка съ всѣкакъвъ видъ пренебрежение. Може да се помни за него, но може и

да се забрави; може да се интересува чело̀вѣкъ за неговото състояние, но може и да не се интересува; може да го по̀сѣти, но може и да не го по̀сѣщава. Незабѣлѣзано чело̀вѣкъ изгубва всѣкаква цѣна, или я запазва до толкова, до колкото това е износно за тая или оная личност. Минава единъ старъ познатъ, расхожда се: — Да намина ли? — и намине.

— Вий като че сте се поразвалили?

— Ами! Отъ кога не сме се виждали!

— Представете си, пѣкъ мене ми се струва, като ли вчерасъ съмъ ви виждалъ. Но при това, трѣбва да ви кажа, че бихъ дохождалъ по-често, но ме е страхъ да не ви безпокоя.

— Ехъ, колкото за това...

— Да, поразвалили сте се. Но все пакъ, спрямо миналата година—помните?—голѣмъ напредѣкъ. Е, сбогомъ, бързамъ!

Вземе шапката си и си отиде. Но понѣкога се и повърне: Да, щѣше да ми излѣзе изъ ума, да ви расправа какво се върши у насъ въ сферитѣ. Уморително!

— Не ме интересува това.

— Не ви интересува? Напразно! Това би послужило на васъ за развлѣчение, би дало храна на вашата наблюдателност. Е, тогава сбогомъ.

Метеора се мѣрна и се изгуби. Само твърдѣ малцина продължаватъ да виждатъ въ Имерека чело̀вѣкъ, който повече отъ други нѣтъ има нужда отъ съчувствие. Но у тия малцина—сумма работа. Работата е затрупала всичкото свободно време; не е останало нито една праздна минута. Само той, Имерекъ, е съвсѣмъ свободенъ; на него е само дадено безкрайно свободно време, формулирано съ думитѣ: изоставеностъ, мжка, тѣга.

Ноемврий е на свѣршване, но зима още нѣма. Деня трае всичко четире часа и то тъменъ, навѣсенъ. Въ три часа се палятъ ламбитѣ, а заедно съ това се усилва и тѣгата. Всички болки се осѣщатъ двойно; безъ да се гледа на пълния покой, организма е поразенъ отъ изнемоциялостъ. Пробужда се паметта за миналото, припомнюватъ се неотколѣпнитѣ свръзки, неотколѣпната възможностъ да се движилъ, да участвувалъ въ живота, припомнюватъ се докаченията, подозрителността, страховетѣ... Въ сѣщностъ, положението все сѣ е безнадежно, но утрѣ сѣкашъ ще да стане по безнадежно.

До гдѣ ще да отиде това отпадане. Нема до гноището?

Презъ зимнитѣ безкрайни вечери, кога бѣлизнявата дрезгавина се замѣстя отъ черната ноцна мъгла, Имерекъ неволно се предава на обгърналитѣ го мисли. Самотията, или, по точно да се рѣче, захвърлеността, на която е осъденъ, го кара да се обърне къмъ миналото, къмъ ония явления, които сж се вияли около му и сж го притискали съ тежестта си. Какво е имало тамъ? Къмъ какво сж се стремили хората които минавахж предъ очитѣ му, какво сж достигвали?

Въ отговоръ на тия въпроси, на кхдѣто и да обърнѣше погледа си, той виждаше дреболии, дреболии и дреболии. . . Колкото чловѣчески сжществувания и да му пдвахж на умъ, на всѣкадѣ отпредѣ му зѣбеше безсмисленната дума: „всуе“, която распрѣсваше наоколо си омъртвение. Животътъ се е стремилъ напредъ безъ опредѣленна цѣль, и е носилъ подирѣ си не осязателни резултати, а уморявание и измжченность. Съ една рѣчь, това е било не животъ, а особенъ родъ киснение напълнено съ прѣзрачна суета, на която, само поради установения обичай, се е давало името животъ.

Испѣкналата, по поводъ на тия въспоминания, портретна галерия, съвсѣмъ не бѣше пълна, но по нататъкъ е нѣмало и нужда да се върви. Колкото лица и да излѣзяхж изъ дълбочината на миналото, всичкитѣ би мѣзали на едно лице, и разлика можеше да има само въ поднитѣ. Не въ това е сжщността на въпроса, че една разновидность отпада по своему, а друга по своему, а въ това, че всичкитѣ еднакво отпадатъ и еднакво пилѣятъ силитѣ си по трохи и дреболии.

Старци и младежи, хора съ свободни занятия и хора подъ яремъ, хора отъ благородна кость и тълпата, — всичко се върти въ една и сжща неволя отъ дреболии, безъ да знаятъ какво именно се намира въ края на това непрекъснато лутание, и какво значение има то въ економията на чловѣческия прогресъ.

Такава е била околността която е заобикаляла Имерека още отъ дѣтинството. Живѣящецъ между множество хора, отъ които всѣки се е уреждалъ по своему, и той самъ се е подчинявалъ на общия законъ за распадението. Наедно съ другитѣ се е спиралъ той смаянъ предъ задачитѣ на живота, и не безъ тжга се е защитвалъ — нема общата задача на жи-

вота се и състои въ това, че тя еднакво за всички отсътствува.

Да, именно само въ това. Распадение и отсъствие на жива работа, като съдържание на живота; самотия и забравеност — като нейнъ венець.

Но гдѣ да се търсятъ основитѣ за общежитието? Отъ гдѣ да се явятъ елементи за жизненни резултати, за прогресъ.

Обзетъ отъ тия мисли, Имерекъ все повече и повече се вгледваше въ личното си минало и се питаше: Какво нѣщо е „приятель“ и „приятелство“ (тоя въпросъ твърдѣ го занимаваше — и като елементъ на общежитието и особено, че много тѣсно бѣше свързанъ съ нинѣшната му самотия)? Какво представлява неговия собственъ животъ? въ що сж се състояли идеалитѣ, о които той се е държалъ въ миналото си? и т. и.

Ималъ ли е той нѣкога приятели? Сѣкалтъ че е имало нѣщо подобно. Поне той се виждаше посрѣдъ купъ живи хора, свързани съ него съ общъ трудъ, съ общи жизненни вълнения. Даже и сега въ оная пълна тишина, която го е обгърнала отъ всички страни, предъ него въставахъ картини отъ весели бѣседы, и други упражнения, неразлжчни отъ приятелството. Но това е още нищо; по нѣкога се изказвахъ и други по истѣнчени знакове на приятелството: съчувствие къмъ дѣятелността му, къмъ начина на мислитѣ, запитвания по въпроси безпокоящи съвѣстѣта . . . Нема това не е достатъчно да се попълни и най широкото опредѣление на приятелството?

Но като потѣваше постѣпенно въ болѣстния мракъ, той малко по малко почна да се замислюва надъ хаоса отъ понятия, поголѣмата частъ отъ които се приема и се усвоява, тукурѣчи безъ никаква критика. Преди всичко, той отдѣли знаковетѣ на умствено и нравствено съчувствие, и рѣши че това свленпе е съвсѣмъ отъ другъ родъ, което наредко се съединява съ понятието за приятелството, въ онова значение, въ каквото то се е удържало за срѣднето равнище на чловѣческия животъ. Знаковетѣ на съчувствие могатъ да зарадватъ чловѣка но впрочемъ по нѣкога да расчевъркатъ не заживѣлитѣ още рани съ напомнювания за безсилието, но тѣ никога нѣма помогнатъ на онова вътрѣшно успокоение, благодарение на което чловѣкъ подиръ свършванието дѣятелността и

задачитѣ на деня, може да каже: Е, хвала Богу! свършихъ тоя день добръ. Такава помощъ може да даде само „приятелството,“ съ предупредителното му внимание, съ голѣмия за- пасъ на общи въспоминания изъ отдалечното и близкото минало; съ една рѣчь, съ оня несложенъ арсеналъ отъ горѣщо участие, който не дава много духовна храна, но който не- съмнѣнно дѣйствува благо на душата. Но какво именно означа- ватъ думитѣ „приятел“ и „приятелство?“

Като гледаше фактитѣ, Имерекъ дойде до заключение, че у насъ поне, основата на приятелството е повечето материялна. Приятелитѣ преди всичко трѣбва да сж здрави, весели, госто- приемни. А истъчнения вкусъ въ ѣстието и виното, умѣнието да разказва човѣкъ анекдоти, да съживѣва обществото съ лека бѣседа, заякчаватъ приятелството, и му придаватъ до нейдѣ си подобие на размърдване на мисълта. Още повече заякчаватъ приятелството взаимнитѣ услуги. Н. е помогналъ на Т. да влѣзе на еди коя служба; взаимно Т. е помогналъ на Н. да си купи по случай единъ чифтъ коне. С. е отишелъ въ полицейското управление да распита нѣщо за Ф.; Ф. пъкъ е отишелъ за С. въ търговското сѣдилище. Никакъвъ „начинъ на мисли“ тукъ не трѣбва; напротивъ, „мислитѣ“ самѣ прѣ- чатъ, пораждатъ разногласие, бунтъ.

Обикновенно, приятелството се започва така. Срѣщатъ се Х. и З. за пръвъ пътъ у нѣкой случаенъ познайникъ, да рѣчемъ въ време на обѣдъ. Х. тоя день е особено расположенъ. Той распръсва острѣумие, разказва анекдоти, отъ които нѣкои сж даже съвършено нови. Домакинката хвърчи отъ удовольствие; З. е цѣлъ слухъ, даже уста растворилъ; никога времето не е минавало така скоро, никога обѣдъ не е бивалъ така веселъ. Домакина казва на ума си за Х. „ето сѣциински приятелъ?“ З. си дава дума да се сприятели съ Х. и да го приласи на сѣботнитѣ си обѣди. На тия обѣди е сѣщо весело, даже раз- лични „сцени изъ народния животъ“ се разказватъ, но все пакъ не е като днесъ. И ето, като се въсползува отъ сгодна минута, З. се доближава до Х.

— Много щѣше да ми е драго да се запознаемъ по отблизо, казва той.

— Защо не, да се запознаемъ.

— По сѣботнитѣ дни вмаме обѣди, така щото... Впро-

чемъ. азъ мисля тия дни лично да дойдж у васъ. Надѣвамъ се че и женитѣ ни . . .

— Че какво, ниѣ и женитѣ ще свържимъ съ едно въженце, — шегува се Х, като съглежда вече въ З. бждѣщъ приятель. Размѣняватъ се съ визити, отпърво сами, сетнѣ женитѣ нмъ. а въ надвечернето на една отъ ближнитѣ сжбботи Х. получава записка отъ З.

„Не ще ли заповѣдате утрѣ на обѣдъ не официално? Ще дойджтъ: тайния свѣтникъ Щурецъ, сенатора Чистописцевъ, общия ни приятель Сермягинъ, и Иванъ Тодоровичъ Горбуновъ. Дами не ще има, освѣнъ жена ми, която никому не ще бърка. Обѣда е въ 6 1/2 часа.“

Още отъ закуската се започва „приятелството.“ Закуската е превъходна. Прѣсенъ черъ хайверъ, янтарена сушена риба, сртасбургски паштетъ, сирене, гжби . . . Но нѣма муруна! Х. отъ всичко си кусва, а отъ нѣкое даже и по два пхти, но усѣща, че нѣщо му липсва. И като се усѣща вече „приятель“ безъ стѣснение се обръща къмъ домакина.

— Прекрасенъ ви е хайвера, та и всичката закуска, но да имаше мурунка.

— Муруна! — извиква сепнатия домакинъ, и съ нѣмъ укоръ гледа жена си. — Ей, Родивокъ! скоро!

Такива сж основитѣ на истинското приятелство.

Дава се заповѣдъ, тичатъ въ ближната бакалня, — и стѣдъ петъ минути, муруната е вече връхъ массата. Нембина, нежна, сама се топи . . . масло! Съ една рѣчь за приятелството заедикжъ се спечеля таково основание, което никакви урагани не можтъ събори.

Ималъ ли е Имерекъ такива приятели? Билъ ли е той самъ такъвъ приятель? Разбира се билъ е само като че нѣщо е липсвало. Може би именно мурунка. Той е билъ едно време здравъ, но никога до толкова, щото да бжде сжщински приятель. Той е бивалъ весель, по никога толкова, колкото се изисква отъ единъ приятель. Той съвсѣмъ не е зналъ анекдоти, не е билъ гастрономъ, отъ вино отбирание твърдѣ малко. Живѣлъ е пѣкакъ си отдѣленъ, ималъ е „начинъ на мисление“ и даже въ маниеритѣ си е запазилъ нѣщо си остро, несъвмѣстно съ приятелството.

Ясно е, че ако и да сж могли при такива условия да се образуватъ зачала на „приятелство“ но тѣ не би истраляли за

дълго, предъ видъ на такава мъка, като тѣжка, безнадежна болѣсть.

— И така, сбогомъ! Бързамъ! — повтарѣше той въ ума си обикновенната посѣтителска пѣсенъ, и това е било най голѣмото нѣщо на което той е могълъ въ настояще време да се надѣва отъ приятелството. Казватъ че и умствения интересъ, можалъ да служи като свързвающъ центъръ на приятелството; но, види се, това съществува по други мѣста, по „топлиѣ минерални бани“. Тамъ има общо дѣло, а значи има и пресящия на това общо дѣло умственъ интересъ. У насъ всичко това е още въ зачалото си. У насъ умствения интересъ, въ който липсва бакалиенъ интересъ, се представлява като символъ на мраченъ и безпокоенъ нравъ. Разумѣва се, че и приятелството ни не може да има по другъ характеръ освѣнъ бакалиенъ.

Послѣ Имерекъ подлагаше на анализъ и живота си. Билъ ли е тоя животъ такъвъ, който да привлича хората даже въ усиленитѣ години? Въ що се е състояло неговото съдържание? Какви слѣдствия е далъ той?

Уви, на всички тия питання, той можеше да даде твърдѣ и твърдѣ съмнителни отговори.

Живота му е билъ обикновенъ, безцветенъ животъ на човѣкъ предаденъ на една извѣстна специалность. Той е билъ по природата си писателъ (още отъ най млада възраст, той е билъ наклоненъ къмъ литературата), но нищо извъредно не е написалъ и „не е горилъ съ слово човѣческиѣ сърдца“. Наистина, че въ всѣкий редъ, написанъ отъ него, е звучало убѣждение, — така поне се е струвало нему, — но това убѣждение, като е привличало симпатиитѣ на еднитѣ, въ същото време е пораждало умраза въ другитѣ. Симпатиитѣ потъвахъ въ дълбочинитѣ на читателскитѣ маси, безъ да си издигатъ гласа, а умразата въставаше явно, като възгласѣше високо на себѣ си и пращаше насрѣща заканвания. Наоколо умразата се събра и обикновенната апатия на срѣдния човѣкъ, който не може нито да обича, нито да мрази, а постѣпва съ такава смѣтка, щото да не би въ живота му да се вмѣкне нѣкой неразрѣшенъ въпросъ или нѣкоя незгодность. Подобно съмнително съдържание на живота на Имерека, трѣбвало е и да даде съмнителни резултати. А именно: относително общественото влияние — пълна неизвѣстность; относително личния му

животъ — незачитание, захвърленостъ, почти поругание.

Имерекъ си припомнише имената на лицата, които едно време сж били близки нему, — и туку-рѣчи навсѣкадѣ срѣщаше поне загатвания за обстоятелствата. А личнитѣ му обстоятелства носяхж названието: захвърленостъ. Да, има известна категория дѣятели (литературни и други) които никакъвъ по-другъ резултатъ и не могатъ да достигнатъ. Не напразно Некрасовъ наричаше „блаженна“ сждбата на незлобивия поетъ, но и не напразно той е предпочелъ да остане вѣренъ „на музата на отмъщението и на тжгата“. Последнята дава на живота известно сияние, което и на самата незачитаностъ може да придаде характеръ на гордостъ и сила. Но не-ли напакъ сѣ пакъ излиза, че человекъ, даже заобиколенъ съ сияние си остава обикновененъ срѣденъ человекъ и най насетнѣ търси приятелска дума, приятелска ржка! Отсъствието на тия признаци на срѣдне-человѣческото съществуване, дѣйствува тѣй мрачно, щото мнозина, вѣсьмиенно силни, ги накарва да отстъпватъ.

За щастие, Имерекъ по самото си същество, по цѣлото сложение на жизненната си дѣятелностъ, не може да не остане вѣренъ на оная муза, която слѣдъ като е освѣтила едикъжъ неговото съществуване вече не го е напускала. Той не е ималъ и други думи освѣнъ ония, които сж охарактеризирали дѣятелността му, така щото той и да е искалъ да каже нѣщо по друго, забъркалъ би се въ усилията си. Едното не би доискавалъ, въ другото би миналъ предѣла, и, въ резултата, още повече би усилилъ раздражението.

Но какви сж били идеалитѣ, които е хранилъ въ продължение на цѣлия си животъ! Уви! Въ това отношение той се е развивалъ твърдѣ бавно и мжно.

Още въ най ранната си възраст, той е билъ вече идеалистъ. Споредъ водителитѣ, той се наричаше фуриеристъ, но въ сжщностъ смѣсваше наедно и сенсимонизма, и икарнизма и фуриеризма, и най-повече теглѣше къмъ сенсимонизма. Особенно той се е въсхищавалъ отъ Жоржъ Зандъ, отъ първитѣ ѝ романи. Той ги четеше съ упоение, намираше въ тѣхъ неисчерпаемъ изворъ на онова въсхищение, което най често се намира въ основата на юношескиѣ вѣрвания и стремления. Имало е думи (добро, истина, красота, любовъ), които сж имали чудно дѣйствие върху него, които той е билъ

готовъ да повтаря безчисленно множество пъти, и които кога ли чуеше, е билъ безконечно честитъ. Ако би го накарали да напълни тия думи съ съдържание, той би се зачудилъ, — до толкова му сж се тѣ показвали несъмнени и задължителни, до толкова го е привличалъ само звука имъ.

Но, повтарямъ, това е било само сънъ, който впрочемъ не му е прѣчелъ да живѣе, както живѣятъ другитѣ хора (това е било горѣщото време на крѣпостното право, и задължителната бюрократическа дѣятелность), и който се е распилалъ при първото сблъскване съ дѣйствителността. Това сблъскване не се забави.

По нужда той е билъ принуденъ да напустне срѣдата, която е възпитала неговитѣ свѣтли сновидѣния, другаритѣ, които заедно съ него сж се предавали на тия сновидѣния, и да отиде да живѣе въ дълбочината на провинцията. Тамъ, преди всичко посрѣщнало го е отжтствието на какви да било сновидѣния, сетнѣ въ живота му съ шумъ се вмъкнахж цѣлъ купъ дреболии, съ които ще не щѣ, той трѣбваше да се споразумѣва.

Младежското умаивание бърже се распилѣ. Понятието за злото се стѣсни до понятието за лихоимството, понятието за лъжата — до понятието за фалификацията, понятието за нравственното безобразие — до понятието за непрекъснато пиянство, въ което потыаше мѣстното чиновничество. Намѣсто служението на идеалитѣ, доброто, истината, любовта, и проч. се испрѣчи служението на дълга, на буквата, на закона, на приетитѣ задължения и т. н.

Да-ли е отдѣлялъ по онова време Имерекъ, държавата отъ обществото — той не помни, но помни, че основата, създадена въ него вслѣдствие на неотколѣшнитѣ сновидѣния, не е била още свѣсѣмъ съборена, че тя е оставила, подирѣ си два същественни пункта: да бжде той честенъ, да постъпва така, щото отъ това да произлиза колкото може повече общо благо. А за да се улесни достигването на тия задачи връхъ арената на задължителната бюрократека дѣятелность, — явила се е на помощъ цѣла своеобразна теория.

Сжщността на тая теория се е заключавала въ туй, щото либерализма да се практикува въ самото капише на анти-либерализма. За тая цѣль трѣбвало е да изберешъ едно меко влиятелно лице, да се престоришъ съчувствующъ на цеговитѣ предприятия, да предадешъ на послѣднитѣ леко

либерална боя, която като че да излиза отъ недрата на самото началство (всѣки малко-много учтивъ началникъ не бѣга отъ либерализма) и сетнѣ, като уловишъ възлюбенната личностъ за носѣтъ да я водишъ нахждѣто искашъ. Тая теория у руситѣ на шега се наричаше теория за водението влиятелната личностъ за носа, или по-почтенно: теория за искаване влиятелната личностъ на детински пжтъ.

За оправданне на тая теория се привеждаше съображенето, че цѣлата история на руския прогрессъ е вървѣла именно по такъвъ начинъ. Либерала се е преструвалъ за изпълняющъ предначертанията, и сетнѣ е придавалъ на тия предначертания такъвъ смисълъ, какъвто е смѣталъ за най-полезенъ. Не трѣбва да се дразни — напротивъ трѣбва да се оглажда. Не трѣбва да искавашъ своята инициатива, а напротивъ да се преструвашъ, като че си самъ проникнатъ отъ началническата инициатива. Тогави малко по малко ще се породи въ избраната личностъ навикъ къмъ либерализма, ще се изгуби страха предъ либералнитѣ думи, — и въ резултата ще се получи прогрессъ.

Всичко въ тая теория се е показвало ясно, лесно за сподучаване и, въ сжцото време, така богато съ непосредствени резултати, щото Имерекъ цѣлъ се е предалъ на нея. Провинцията го е оплѣла съ мрѣжитѣ на своята практика, които даже и въ наше време не оставя много мѣсто за идеалитѣ отъ друга категория. Идеала — водението за носъ — е билъ тъкмо за нея. Той не изисква нито борба, нито душевнъ огънь, нито жертви — само едно умѣние.

Имерекъ нищо подобно не е забѣлѣзвалъ. Предъ него е стояла такава дѣятелностъ, препълнена съ такива насжци подробности, задъ които се е губѣлъ всѣкакъвъ ръководящъ копецъ. Думата е била за личности; редѣтъ на нѣщата се е вползвалъ отъ погледа. Струваше се, че напредъка ще потръгне по-бързо и по-сигурно, ако пристава Зябликовъ се замѣстѣне отъ пристава Синицинъ. Синицинъ е нѣкакъ по-почтенъ. Той не ще да напада на жителитѣ като вълкъ, не ще да напълни града съ мръсни думи. Той ще да има предъ видъ началническитѣ изисквания и ще да прокарва началническата мисль. Ако ли Синицинъ не оправдае довѣрието, то може и той да бѣде замѣстенъ съ другъ. Презъ това време Зябликовъ, като се нагладува и настуди въ оставка ще да се рас-

кае и ще се яви тъкмо на време да замѣсти Синицина. Като се занимаваше съ приливане отъ пусто въ празно, Имерекъ бѣше съвсѣмъ забравилъ да поглѣдне критически на новата теория. А пъкъ това е било твърдѣ важно. Независимо отъ туй, че избранитѣ носове не винаги на драго сърдце сж се оставяли на операцията на водението, необходимо е било, щото еднажъ като стѣпи челоуѣкъ по ихтя на отстѣжикитѣ, углажданията и укастреванията, да се отрича и отъ по цѣлни убѣждения, да не имъ остава вѣренъ. „Носоветѣ“ сж подозрителни и изискватъ, щото водителитѣ напълно да имъ се отдаватъ, така да се рѣче, да не се отдѣлятъ отъ тѣхъ. Щомъ се е смѣсвала въ тоя двойственъ съюзъ трета, не напълно подходяща личностъ — и процеса на водението за носъ се е прекъсвалъ самъ по себѣ си. Изобщо предприятието е било тежко и главоболно. Трѣбвало е да слушашъ неумни рѣчи, загатвания, мърнения, да съзнавашъ, че въ сжщностъ господаря си е все пакъ „носѣтъ“, а водителя е нѣщо като изпълнител на желанията му, туку-рѣчи лакей. Но най тежкото е било туй, че колкото и да се свежда работата къмъ личноститѣ, все пакъ задъ нослѣднитѣ е искчалъ „реда на нѣщата“, а съ това изеднажъ е излизало на явѣ всичката несъстоятелностъ на усвоения идеалъ. Не съ Зябликовци и Синициновци може да се достигне оня нищоженъ резултатъ, който отпърво се е мѣркалъ въ перспективата. Зябликовци и Синициновци сж така неразвити, нищожни, пияници, щото даже не могатъ да разумѣятъ, че отъ тѣхъ се изисква какъвъ да е резултатъ.

Такъвъ е билъ първия периодъ на теоретическитѣ лутания, посрѣдъ които въ течение на много години се е въртѣлъ живота на Имерека. Ясно е, че това е билъ периодъ дѣлниченъ, обикновененъ, присжщъ на всѣки отворенъ службашъ.

Слѣдъ това, Имерекъ изново се озова въ центра на „голѣмата дѣятелностъ“ (за разлика отъ малката, провинциалната). Това бѣше време, когато всичкитѣ носове и водящитѣ и водимитѣ сж смѣсихъ; когато мървитѣ въскръснахъ отъ гробовѣтъ и се втурнахъ къмъ появившия се свѣтълъ лжчъ. Наедно съ другитѣ се втурна къмъ лжчѣтъ и Имерекъ.

Епохата на възражданieto е била доста продължителна, но тя е вървѣла така не еднакво, щото мъчно можеше да се опредѣли, поне до нейдѣ сжщността ѝ. Възраждане и въ сжщото време несъмненци отклонения и стѣпки назадъ.

Движение и въ сжщото време застой. Надѣжди — и въ сжщото време отсъствие на какви да било перспективи. Нито положителнитѣ, нито отрицателнитѣ елементи сж се изяснили до толкова, щото да можэ да се каже, кои отъ тѣхъ сж имали преобладающе значение въ обществото. Това още е нищо: забѣлежавало се е достатъчно знакове за подозрѣние че отрицателнитѣ елементи ще да въстържествуватъ, че на тѣхна страна е съблазненнето и печалата. За честъта на Имерека, трѣбва да се каже, че той не се е покорилъ на съблазненията, а си е останалъ вѣренъ на възражданието, движението и на надѣждитѣ.

Това е било най горѣщото време презъ живота му, време на страстна полемика, горѣща литературна дѣятелность, минавание отъ расцвѣтявание къмъ увѣхвание и проч. Въ всѣки случай, не се е осѣщала оная нищожность, онова разсждително тжюумие, което го е придружавало на всѣка стъпка въ провинцията.

По онова време лозинката му се е съдържала въ тридуми свобода, развитие и справедливостъ; свободата — като стихия въ която е предстояло да се въспитава чловѣкъ; развитието — като неизбѣжно условие, безъ което никакво почевание може да има жизненни основания; справедливостъта — като мѣрило въ отношенията между хората, мѣрило, задъ предѣла на което трѣбва да мѣкнатъ всички по-нататашни искания

Тогавя той е билъ здравъ, дѣтеленъ и другарливъ. Тогавя не му е идвало на умъ, че бжджцето му готви изостапеность.

И ето, сега свързанъ отъ болѣстьта, той вижда предъ себе си призрацитѣ на миналото. Всичко, което е пълнило неговия животъ, вижда му се като сновидѣние. Какво нѣщо е свобода — безъ участие въ благата на живота? Какво нѣщо е развитие — безъ ясно опредѣленна крайна цѣль? Какво нѣщо е справедливостъ, въ която липсва самоотверженность и любовь?

Думи, думи, и думи . . .

Той усѣща че сърдцето му гори, и че той е достигналъ цѣльта, която е търсилъ презъ цѣлия си животъ, че едвамъ сега мисльта му се е установила по пътя на правдата . . .

Той простира ржцѣ, търси отзывъ; той жаждува да върви, да проповѣдва

И съзнава, че отзадъ му виси купъ трохи и дреболии, а отпредъ му — нищо, освѣнъ самотня и захвърленостъ.

Махнете се вече! Вий не сте за менъ,
Вий сте родъ незнаенъ, мраченъ и студень.
Врагове не сте ми, но не и другари:
Явно вий на други служите олтари.
Азъ отъ вази бѣгамъ съ бързи ходъ голѣмъ,
Бѣгамъ вече далече кат'раненъ еленъ,
Както бѣга всѣки отъ зхми отровни,
Клѣтня затворникъ отъ затворъ позорни!
Искамъ азъ свобода — трудове, борба,
Искамъ смѣлость, сили, бодрость, свѣтлина;
А живота ваший?! — гние въ тъма!
Злоба ви омайва, злоба зла, отровна,
И спокійно спите въ тишина гробовна.

Мене не кълнете — азъ не съмъ виновенъ,
Че днесъ вашій миръ е низкътъ и отровенъ
Миръ на зло и робство, миръ на желѣза,
Дѣто има само подлостъ и вражда.
Миръ за мене тѣжъкъ, тъменъ, задушенъ,
Отъ развратъ и лѣнностъ вече цѣлъ облѣнъ
Миръ, въ който нѣма сладка, братска пѣсенъ
Който е обрасълъ въ бурени и плѣсенъ.
Тѣжки сж за мене вашитѣ дѣла,
Вашта скромностъ, честностъ, сбърчени чела
Съ рози украсени, съ клейма и позоръ!
Ваштѣ мисли бѣдни, съ тѣсенъ кржгозоръ
Вашта помощъ, обичъ, вашата отрада
Сродна съ опазъ на *Криггій, Торквелмада!*
Азъ не ви презирамъ и не ви обичамъ,
Нито пъкъ разумни, честни ви наричамъ
Азъ ви съжалѣвамъ, че къмъ зла бѣда
Силно ви отнася новата срѣда!

Азъ не пѣя, братя, вази да проклинамъ;
Пѣя, че утѣха въ пѣсиптѣ намирамъ
Та забравямъ малко мжкитѣ въ свѣта
На сърдцето болно—удара, скръбьта,
Че одгъхватъ малко мисли мрачни, бурни
Гато ги пѣвца надъ аккорди турни,

Щото тѣ не сж тѣй, драскани съ ржцѣ
 А сж вопли жежки на мойто сърдце,
 Дѣто бий плачевно и тупти проклѣто
 Всѣко дѣт' туптенѣ съ болки е обвзето.
 Всѣкц викѣ е жаленѣ, всѣкц стихѣ съзва!

Д. Бранѣ.

София 91 г.

П Е Т Т А Ч Е.

Расказѣ.

Бѣхѣ страшно уморенѣ: седемѣ часа наредѣ почти се вѣрвѣхѣ, при това, по нѣкога ми се случваше да минавамѣ презѣ разоранитѣ нивя, а вий знаете, колко се уморяватѣ краката, кога се вѣрви по угари. Но азѣ съмѣ страстенѣ ловжия и любителѣ на диви гѣлжѣи, та заедно съ кучето си Цезарѣ, ний и тоя пжтѣ геройски надвивахме неприятноститѣ, макарѣ, че на връщание азѣ, отѣ умора и гѣрѣщина, отпуснатѣ, прегърбенѣ, упрашенѣ, а Цезарѣ съ исплевенѣ езикѣ и съ спуснатата опашка — и да нѣмахме нищо геройско.

Слънцето бѣ високо надѣ зенита и немилосърдно ни печеше, и азѣ съ пѣлна чанта туку напѣрѣгахѣ силитѣ си да стигна въ близкото селце за да си похапна и отпочина, та отѣ тамѣ да се вѣрна въ града — удома си. Потѣ на едри капки течеше по лицето ми.

Най сетитѣ стигнахѣ до желаното пристанище и влѣзохѣ въ малката кръчма която се намираше на край селцето. При влизаня то ми вѣтрѣ една приятна хладилка ме удари. Земята бѣше порѣсена и чисто пометена. Нѣмаше никой. Азѣ истрихѣ пота отѣ лицето си, снѣхѣ чантата, сѣднахѣ на пейката до една маса, подпѣрѣхѣ натѣжматата си глава съ ржцѣ и чакахѣ. Осѣщѣхѣ и глѣдѣ и съчь. Влѣзе кръчмаря, който имаше въ другата стая нѣщо кѣто джогенѣ и азѣ поискахѣ хлѣбѣ, сиренѣ и вино. Хлѣба билѣ много коравѣ, та намѣсто него ми донесохѣ полуопечена пита, но азѣ, безѣ да му заглѣдѣмѣ, сладко — сладко се натѣпкахѣ, нахранихѣ Цезара и се накахѣ да трѣгвамѣ. Кръчмаря ми представи една смѣтка и азѣ платихѣ всичко два лева, отѣ които той ми вѣрна само тридесетѣ пари.

Видѣ ми се май скѣпичко, но не го распитахъ; едно, защото хиляди пѣти съмъ чувалъ, че по нашитѣ мѣста отъ офицеритѣ взематъ повечко, друго — защото ме мързеше да приказвамъ. Платихъ, но намѣсто да си отивамъ азъ продължавахъ да сѣдѣж облѣгнатъ връхъ масага, като клюмахъ съ глава, все на сѣщото мѣсто. Огдолу, подъ масата, се разнасеше равномѣрното сумтение на спящия Цезарь. На срѣщѣ ми сѣдеше единъ бѣлобръдъ турчинъ, пушѣше и нисеко приказваше съ кръчмаря. Въ ума ми се въртѣше мисълта за трѣгване, а азъ все сѣдахъ и гледахъ турчина; сѣкашъ липсваше воля у мене. Едно приятно слокоиствие се разливаше по членоветѣ ми, клѣпачитѣ ми натѣжавахъ и азъ малко по малко свалихъ погледа си долу. Долу, т. е. на масата, очитѣ ми се сирѣхъ върху едно мѣдно петгаче, измежду тридесетѣхъ възвѣрнати парѣ. То изглеждаше, като по-ново отъ другата мѣдъ и въ срѣдата вдѣлобно. Цифрата 2 изглеждаше нѣкакъ печално прегърбена. Азъ безцѣлно продължавахъ да го гледамъ, но малко по малко, то като че почна да се покрива съ мъгла, да ми се вижда, ту малко, ту голѣмо, да се мърда . . . 2-тѣ ту се растѣгаха, ту изгледваха по-свити, по-прегърбени . . .

— Че такова ли бѣхъ азъ преди: почерняло, смазано, осакатено? — като че ли говореше гласа на кръчмаря. Но нѣщо ме бутна и азъ се стрѣснахъ. Буташе ме кръчмаря и ми казваше нѣщо, като сочеше една чернаскава, сламена, дългнеста възглавница, сложена въ кюшето на пейката. Азъ разумѣхъ и сложихъ главата си на нѣж. Прѣдъ очи ми пакъ се мѣрна петгачето, турчина съ бѣлата брада, който продължаваше да бѣбри. Малко по малко това бѣбрение се обѣрна на безформенно тапаникание, което равномѣрно се отзоваваше въ ушитѣ ми. Очитѣ ми пакъ се склонихъ . . .

I

Кога излѣзохъ на свѣтъ божий, азъ бѣхъ равно, желто, а не като тия черници. Лѣщѣхъ като сѣщинеко злато . . . беззвучно продължаваше гласа.

Да, сѣща златна парѣ бѣхъ, сѣкашъ че говореше петгачето, когато излѣзохъ съ хиляди други, които досущъ си приличахме. Едни и сѣщи „2 стотицки“ личехъ отгорѣ ни. Отъ тѣхъ ме отдѣли единъ младъ, високъ човѣкъ, облѣченъ въ

черни хубави дрѣхи, съ висока шапка на главата си, който бѣше влѣзалъ въ дюгения на господаря ни. Ний го гледахме изъ подъ едно стъклено сандѣче, пълно съ златни и сребърни монети. Тоя господинъ извади една голѣма златна парѣ, и казваше на господаря ни да ѝ мѣни на сребро.

До като господаря ни се мѣше, тоя човѣкъ ни заблѣза и рѣче:

— А, новитѣ парѣ излѣзали!

— Да, турихъ ги тука ужъ за злато, съ усмивка отговори господаря, като му подаваше среброто.

— Я, дайте ми нѣколко танета, също усмихнатъ рѣче хубаво-облѣчения господинъ.

Господаря извади деветъ-десетъ петтачета, между които бѣхъ и азъ, и му ги подаде. Азъ се намѣрихъ въ една много хубава торбичка-кисия, съ много приятна миризма, въ съсѣдство съ благородния металъ. Като поживѣхъ на свѣта, азъ разумѣхъ, че хора като тоя човѣкъ, се наричатъ богати и че като на насъ дребосѣкъ почти никъга не пада честта да се допрѣтъ прѣститѣ имъ.

Новия ни господаръ трѣгна, вървя много време а ний се кландукахме въ джеба му. По едно време се спрѣ мърданието му. Ний се потавахме и не знаяхме гдѣ се намираме, кога се раздаде единъ неженъ, чистъ, прѣсенъ гласъ:

— Митко, ще ида да си взема шапка; дай петъ, шесть наполеона, че може би още нѣщо да купишъ.

— Ба, ба, ба, ... Не сѣ ли множко? Попита весело господаря.

— Жалъ ли ти е да ги дадешъ на? мене? каза още по близо гласеца и като че нѣщо ни притисна. — Да видишъ само колко е хубаво! Вчера ѝ видѣхъ отъ прозореца, кога. минувахъ, пощѣми се да ѝ имамъ, икъкъ тебе ти сѣ мили паритѣ, — надутото-гасно довърши гласеца надъ насъ.

Каква има цѣна,

Предъ тебе презрѣнния металъ?

вѣстържено полека издекламира господаря ми, и единъ особенъ звукъ се чу въ заключение ... Натискатъ се изгуби, и ний пакъ се закландукахме. Множко време се расхожда той и най сетнѣ извика: „Ливо!“ и се спрѣ.

Едно бързо трополение се чу въ отговоръ и високъ дѣтински гласъ още отъ далеко извика: какво?

Господаря извади кесията изъ джеба си, отвори ъх, и азъ съ още петъ други излѣвахме на видѣло. Едно хубавичко, като ангелче, малко момиченце, облѣчено въ тантели и панделки, ни пое отъ раждѣтъ на господаря. Огъленигѣ му до раменѣ ръчици бѣха мекки като пухъ. Тѣ здраво ни стиснахъ и кога господаря му рѣче „занесъ ги на деда си“ момиченцето бърже-бърже пакъ затропа съ крачицата си и ни понесе въ друга стая.

— Даде ли ги? Тури ги, Лизо, ей тамъ, да не ги забравѣхъ.

И така, помислихъ си азъ, заради насъ съ били и нѣжния гласецъ, и натиска и особенния звукъ! Ушитѣ ми порастнахъ (зеръ не бѣхъ си още чувала цѣната).

Памѣрихъ се връхъ една малка валчаста масичка затрупана съ всеѣкви дреболии — играчки. Една нежна полуселитлина се промѣкваше презъ накиченигѣ съ хубави скъпи зарѣси прозорци и се отражаваше върху ясно — синитѣ стѣни на стаичката. Азъ полюбопитствувахъ да видѣхъ бѣдѣщата си господарка — обладателката на нежния гласъ. Едно прелѣтно, съвѣсмъ младо, прѣсно лице се отражаваше въ едно валчесто огледало, прѣдъ което тя стоеше права и нанизваше златни връхели на оголенитѣ си до лакътъ раждѣ. Роклята ѝ бѣ смѣсь отъ тантели и коприна съ кремена боя. На глава си имаше едно неразбрано смѣшение отъ слама, птиче съ пера и игли, което много ѝ приличаше. Тя се въртѣше предъ огледалото, когато отъ вратитѣ се чу гласа на мъжа ѝ.

— Анке, азъ ще поизлѣза. Тодорица те чака на балкона, продума той.

Безъ шумъ (малкитѣ ѝ крачица потѣваха въ мекитѣ келими) се доближи новата ни господарка до насъ, прибра ни безъ да ни погледне и излѣзе вѣнъ изъ стаята. Пасрѣщѣ ѝ вървѣше една млада жена, която много приличаше на господарката ни. Само блѣдо-розовата боя на роклята ѝ прѣчеше на съвършенната прилика.

Цалунахъ се, (звука ми напомни оня, какъвто бѣхъ чула още въ кесията на господаря си) и почнахъ една презъ друга весело да чуруликать. Новата ни притежателка чуруликаше и въ същото време съ едната си ръка си играеше съ насъ, като ни подхвърлѣше нагорѣ и пакъ ни улавѣше. Но

азъ се отдѣлихъ и зашемадена паднахъ на дъскитѣ. Очитѣ на другарката ѝ внимателно ме изгледахъ.

— Чакай, чакай, нѣщо ми се видѣ особенно въ наполеона, бърво продума тя и прострѣ ръката си къмъ мене.

— Какво особенно нѣщо? Весело попита господарката ми.

Тодорица ме взе съ нежнитѣ си прѣсти и весело, звънливо се иземѣ: новитѣ стотинки! Азъ ги видѣхъ снощи. За шапката ли ще ги давашъ?

Господарката зачудено вторачи прекраснитѣ си очи въ мене, устцата ѝ гнѣвливо ёе надуха, тя ме попипа, повъзви, присѣдени ме къмъ останалитѣ, изгледа и тѣхъ инимателно и най насетнѣ весело се иземѣ, каго думаше:

— Ахъ тоя лошъ Митю! Нека само дойде—ще му кажъ азъ нему, галено думаше тя —Но, хайде, хвърли си шапката и да приемъ чай, та малко по късничко ще излѣземъ да се расходимъ. Шапката ще остане за утрѣ... Лиза, нѣ ти тия петтачета да си купишъ „шекелче“, престорено довърши тя и като ни сиуетна въ рѣцѣтѣ на малкото мѣмиченце, хвана Тодорица за талията и потръгна съ нея къмъ балкона. Лиза се затече съ насъ на пѣтнитѣ врата, погледа насамъ, натакъкъ, постоя—и съ думитѣ „нѣма нищо“—се върна назадъ. Горѣ тя ни остави върху единъ столъ въ салона, а сама отиде на балкона гдѣто въ тая минута сѣдѣхъ Тодорица и дѣя ѝ. До тѣхъ имаше маса съ двѣ чайни чашки изъ които розовитѣ имъ устица деликато сърбахъ, като наврѣмени си закусвахъ кое съ сладко, кое съ сладки тѣстени работи. Пияхъ чай, глѣдахъ кой минава,— заминава по пѣтя, правяхъ бѣлѣжки и весело се смѣяхъ.

Но по едно време Тодорица се понамръщи и ядосано рѣче:

— Анно, вѣрвай, дотегна ми туй „коконо, дай, коконо, дай“. Дай му нѣщичко та да се праждоса отъ тука.

Лиза безъ да чака отговоръ, скокна отъ мѣстото си, сграбчи ни, пакъ се върна и като попита—„да му дамъ ли, дѣдо?“ раствори рѣчицата си и ний стремително се спуснахме долу. Предъ менъ се мѣрна „нѣщо“, което имаше носъ, уста, рѣцѣ, очи сящо както у Лиза, само че по-други, черни. Намѣето хубавитѣ Лизини обувки, той имаше къси подобия на крака, на които не можеше да стѣпи, а се повлече, кога ни видѣ да падаме отъ горѣ. Облѣклото му се състоше отъ си-

ви парцали, които оголвахъ тукъ тамъ нечистото му тѣло. Азъ съ любопитство го разгледвахъ, а то се влачеше изъ праха отъ едно мѣсто на друго и събираше моитѣ сестри. Съ любопитни очи го слѣдѣше отъ горѣ Лиза, като тропаше нетърпеливо съ крачицата си и викаше: — Тамъ, тамъ! Подобиего на човѣкъ събра петгѣхъ монети (азъ бѣхъ полузаровена въ праха), поовърна се наоколо и бърво-бърво кое се повлече, кое попъляз нататкъ и се изгуби.

Тодорица и Анна въ туй време продължаваха спокойно да сърбатъ, а сетнѣ и Лиза сѣдна при тѣхъ. . .

Почна да се затъмнява. Нѣколко пѣти ме погавиха и ме завиха навѣтрѣ, догдѣ се спрѣхъ върху единъ камъкъ. Единъжъ, нѣщо твърдѣ тѣжко ме тласна, азъ съ всичкитѣ си точки се допрѣхъ до камъка и отъ тогазъ съмъ азъ вдѣлбано.

Много, много време слѣдъ това не можѣхъ азъ, да видя свѣтъ божий, за когото въ ума ми остана представление като смѣсъ отъ весели чурликания, тантели, коприна, мекки посылки и сладки работи, които нахапватъ розови, нежни устица...

Праха се обърна на каша, кашата на студено, твърдо вещество, както оня кѣмъкъ, о който бѣхъ залепено. . . сетнѣ пакъ се обърна на каша. Тая каша се расцѣпи отъ трѣска която здраво ме натисна, и азъ останахъ между нея и камъка, и почнахъ да мисля, че за винаги ще остана тамъ, когато сѣщата тая трѣска ме избави отъ тъмницата ми.

По едно време азъ осѣтихъ да ми отлеква, трѣската която ме притискаше да прѣщи и сетнѣ цѣла да се отдѣля отъ мене. Студенъ вѣдухъ ме обдаде. . . Погледнахъ: балкона бѣ празенъ, наскладѣ посланъ съ бѣло. Мъглявото слънце свѣтеше на небето, но лѣчитѣ му не грѣяхъ. . . Не сварихъ да видя всичко. и надъ мене се надвѣси нѣщо, кѣето изведижъ въбуди въ паметта ми „нѣщото“ което пълзеше и се влечеше кога азъ падахъ отъ балкона. Съ едната си рѣка той притискаше подъ мишницата, една конаня, пълна съ трѣски, а другата пострѣ кѣмъ мене. Лицето му бѣ възморено, набраздено съ дребни гѣнки. Дълга побѣлѣла брада се спущаше отъ долната му челюсть, която трепереше; мѣтни старчески очи се вгледвахъ въ мене... Прѣститѣ, които ме хванаха, бѣха костеливи, корави, като оня камъкъ, който напущахъ. Тия прѣсти едвамъ ме уловихъ и съ мѣка ме отдѣлиха отъ камъка; долната джуна се замърда

повече, и не весело чуруликание, а едно безвучно, старческо „Благодаримъ те, Боже“, излѣзе изъ тѣхъ. . . Треперящата ржка се сви, поврѣ се подъ дрипитѣ, и азъ се намѣрихъ на топло. . . .

Стареца вървѣше, често се навеждаше, подемърчеше, пакъ, се надигаше, а азъ се кландукахъ въ пазвата му. Той се спрѣ. Азъ се потавахъ и съ нетърпение очаквахъ да излѣза, да видя свѣтлина, Лиза, Тодорица, Анна — старитѣ си познайници. . . Дрипитѣ се размърдахъ, треперящата ржка едвамъ ме напина — и азъ излѣзохъ. Държахъ ме коравитѣ прѣсти, гледаше ме старчески мѣтенъ погледъ, джуната пакъ треперѣше и шепнѣше благогарно: „Благодаримъ те Боже“....

Една дупка, която едвамъ пропуцаше свѣтлина осветляваше стаята. Стѣнитѣ наоколо бѣхъ ископани и силно накривени. Отпредъ ми едно черно полусерутено огнище, до него копанка съ трѣски, между които познахъ трѣската съ която ний толкова време другарувахме. . .

Прѣститѣ не ме удържахъ: азъ паднахъ и се потъркулихъ. Старца се наведе въ полутъмнината, — потърси по земята до мене, но не ме напипа. . .

Той взе отъ копанята трѣски, натури ги на огнището, съ мжка ги подпали, задуха и единъ облакъ отъ димъ покри лицето му. Още минута и единъ ясенъ, голѣмъ пламъкъ го распилѣ — трѣскитѣ запръщяхъ. Стареца пострѣ посинѣлитѣ си ржѣкъ къмъ огъня, и нѣщо като блаженство размърда брѣчкитѣ на лицето му. Нѣщо Лизино, дѣтско се мѣрна на него. . .

Нѣколко минути стоя той така, и вторачено гледаше огъня. Сетнѣ се обърна видѣ ме, взе и ме тури въ една фиридка, отъ гдѣто извади едно черно комаче хлѣбъ, и стомничка съ вода. Дълго време той смучеше и млѣкаше умекналото комаче и сърбаше вода. . .

Като свърши сърбанието, старца дигна стомната на мѣстото, взе отъ единъ кѣтъ, гдѣто бѣха сложени нѣколко чифта до невъзможност скѣсани обуца, единъ кундуръ, отбодѣ отъ дрипитѣ си голѣма игла, и сѣдна пакъ срѣщо огъня. Трѣскитѣ весело прѣщяхъ и освѣтлѣвахъ прегърбената надъ чепика фигура на стареца.

Отъ дупката не влизаше вече свѣтлина. Стареца се дигна, сложи въ кѣта работата си, поръзбърка съ една клечка гас-

нѣющия огънь, прекръсти се и легна връхъ едни дрипи постлани на земята.

Азъ останахъ въ тъмнина и все искахъ да си обясня, като какъ се е измѣнилъ свѣта, презъ време на лежанието ми въ земята. Азъ все още очаквахъ, че ще се отворятъ вратитѣ, ще стане свѣтло, весело, ще зачуруликатъ пакъ Лиза, Анна. Иванчо. . . Иванчо. . . Иванчо. . .

— Каква глупостъ: Иванчо! Та туй е името ми, мѣрна се ядосано въ ума ми, псѣрѣдъ неразбрания шумъ, който замѣсти расказа на петгачето. Но едно ново — Иванчо! ме стрѣсна и съвършено ме събуди. Азъ си трияхъ очитѣ, безъ да можъ нѣщо да разбера, кога съарѣхъ една глава на вратитѣ на кръчмата която щомъ ме видѣ се изгуби.

Азъ се протегнахъ, прибрахъ си чантата, извикахъ Цезаря и излѣзохъ вънъ. Свечеряваше се. Слънцето се скриваше задъ баира. На пътя стоеше кръчмаря и приказваше съ непознатия селенинъ който бѣше ме събудилъ. Казахъ имъ „сбогомъ“ и ний съ Цезаря, отпочинали, съ деветъ гълъба въ чантата, бодро напуцахме селото. Чакъ кога отпреди ми се мѣрнахъ потъмнѣлитѣ ливчи, кога ме обгърна миризливия хладенъ въздухъ, тогава ми дойдохъ на умъ тридесетѣ пари, петгачето, съня и азъ се усмигнахъ. . .

А. Маминъ.

СТИХОТВОРЕНИЕ.

Отъ малъкъ се ази научихъ да любж
 Моя бѣденъ братъ
 И тѣзъ любовь нѣма азъ да ъ изгубж :
 Ази сѣ ще любж —
 Но за туй пѣкъ—мразенъ ще съмь въ тоя свѣтъ.

* *

И ще учж ази на братство ѝ свобода
 Падналий си братъ.
 Свѣтлина ще сѣж измежду народа. . . .
 Ще сринж Ваала — да блѣсне Богъ свѣтъ —
 Но за туй пѣкъ ази ще бждж распнѣтъ. . . .

* *

Но, нека! Отъ кръстѣтъ, на който съ презрѣнне
 Менъ ще ме распнѣтъ :
 Азъ ще благославямъ народа край мене. . . .
 А отъ гробѣтъ, въ който менъ ще да заврѣтъ —
 Ще изгрѣй зората — да огрѣй свѣтътъ. . . .

И. И.

ЧЕРНА НЕБЛАГОДАРНОСТЪ

(Картинка изъ сѣверо-американския животъ).

Отъ Г. А. Мачтетъ.

Автора смѣта за нужно, преди всичко, да обясни на читателя, защо именно за сюжетъ на предлагаемия расказъ служи явление, взето отъ чуждъ животъ. Той вижда оправданието си въ туй, че самия животъ му е далъ възможность да срѣщне това явление не въ отечеството си, а въ чужда страна. А свѣтътъ на психическитѣ явления, както се знае, не признава дѣленіе на нации и народности; и затова „черната неблагодарность“ може да си има мѣстото не само въ срѣдата на „индустриалния янки“ или на „дивия индиецъ“, а даже и въ срѣдата на такъвъ „самобитенъ“ народъ какъвто, напримѣръ, сме ний. Истина е, че срѣдата може своеобразно да влияе на начина на проявлението, но сѣщносттата му винаги си остава сѣ съща, и „черната неблагодарность“, напримѣръ, гдѣто тя и да се прояви, ще си остане еднаква въ очитѣ на всѣка народность и на всѣка нация. Отъ това автора лесно е могълъ да дойде до заключение, че расказа му не ще бѣде безинтересенъ и за руския читателъ.

I

Веселото априлско слънце едва що бѣше се показало на синето небе и се усмихваше съ ясенъ поздравъ и на хрусталакътъ и на ливадитѣ и на сняция още градецъ Мерезвиль—и първитѣ му златни лъчи на цѣлъ пламененъ снопъ, ударихъ жгѣла на бѣлата стѣна на телеграфната станция, разположена нагорѣ по рѣклината. Нѣколко игриви златни снопчета отдѣлени отъ свѣтлата бръзда минахъ презъ голѣмия прозорецъ и се спрѣхъ врѣхъ оголената гладка глава на мистеръ Смита, който мирно бдѣше, като си бѣше вмъкналъ главата въ кръстосанитѣ си на аппарата рѣлѣ. Като дежуренъ по телеграфа, мистеръ Смитъ, разбира се, не можеше да не бѣде буденъ, толкова повече, че цѣлия градецъ го смѣташе едва ли не за най-точния телеграфистъ на „западъ“. Само тежкото дѣхание, нѣкакви особенни носови звукове съ исвир-

вания, и особенното неподвижно-тежко положение на цялото тяло можехъ да свидѣлствуватъ за степенъта на дълбокото замислюване, на което, както се знае, обичалше да се предава мистеръ Смитъ, особено презъ нощнитъ си дежурства. Не напразно Мерезвилъ го смѣташе за голѣмъ философъ. И замислюванието му бѣше тъй дълбоко, щото колкото и да се борѣхъ свѣтлитъ снопчета съ оголената му глава, колкото и да си играяхъ съ рѣдкитъ му косици, великодушно изоставени отъ раздражителната мистрисъ Смитъ на тила и отъ странитъ (какво ли не приказватъ злитъ езици),—всичко бѣше напразно. Въ дълбокото си замислюване, великия философъ оставаше неподвиженъ, непоколебимъ и спокоенъ.

Като че уморени да се борѣтъ съ такъвъ стоицизмъ, свѣтливитъ снопчета се вмъкнахъ въ стъкленото сандъче на аппарата и се распилѣхъ тамъ на ясни звѣздици по гладкитъ лъскави винтове на аппарата, по колелцата, по ключоветъ. Въ сжщата минута неподвижния до тогава аппаратъ, като че събуденъ отъ тия досадливи гости—отъ свѣтлитъ предвѣстници на утрото, се завъртя, забръмча и затрака.

На мистеръ Смитъ отпърво му се стори, като че спестовната мистрисъ Смитъ горѣщо негодува на продавачкитъ, които предлагатъ, както винаги, твърдъ голѣма цѣна за морковитъ и картофитъ. Сетнѣ, когато слѣдъ шума и бръмчението на аппарата, ключа звѣрливо почна да трака своето непрекъснато „тикъ-такъ, тикъ-тикъ-такъ, тикъ-такъ!“ — той уплашено се стрѣсна, понеже взе тия звукове за обикновенни сентенции на сжщата любима съпруга, обърнати вече направо къмъ него. Може би това е било достатъчно да стрѣсне даже Сократа, не само мистеръ Смитъ, и затова твърдѣ естествено е, че той немедленно скокна. Но като се увѣри, че нежната съпруга и не мисли да се явява предъ него, че всичкото безпокойство отъ тая страна е било напразно, той се успокои, почна да слуша и сърдито избърбори:

— Като че зная—бърбореше той, и схващаше съ навикнало ухо отдѣлнитъ удари на телеграфния ключъ. — Като че знаяхъ. Пакъ екстренна! . . . Нѣмагъ какво да правятъ въ Вашингтонъ,—та се заловили съ тия екстренни! Мжка—не животъ!

Той натисна лоста, отпусна ширитя и почна да бърбори съ обикновенния тонъ на най-ядовитата ирония, съ каквата истинския снѣгъ на западнитъ прерии приказва винаги за „тия источни политикани“.

— Ба, не щѣшъ ли! Ха, ха, ха! въ крѣпостъта Прескотъ! Да имашъ да земашъ, — зеръ, ще можешъ да ѣх препратишъ, когато тая червенокожа сганъ е испокъсала всичкитѣ жици, да ѣх взематъ дяволитѣ и на тоя и на она свѣтъ! Охъ, тия ми политикани! Екстренни распрацатъ, пѣкъ не знаятъ що се върши изъ свѣта! Мислятъ, като сѣх распрѣснали тая тѣлпа, като сѣх хванали кучето Черния Ястребъ, та и кланието се е свършило, пѣтищата сѣх свободни! Да, тѣх зеръ, не щѣшъ ли! Сами сте криви, драгички, сами сте разбъркали всичко съ вашето глезение, може би сега ще ви дойде ума въ главата, и ще напустните филантропитѣ си . . . Намѣето да ги избѣсятъ всички до единъ като кучета, сѣднали въ конгресса хуманность да проповѣдватъ, всѣкакви поетчета да слушатъ! . . . Хуманность, филантропия—намѣрили съ кого! Щѣхъ да ви видя азъ васъ *тука*, ако хврѣкнѣхъ скалповетѣ *) ви! Друга пѣсенъ щѣхте да запѣете! Пѣкъ отъ далечъ . . .

Изднѣжъ, той прекъсна бърборението си, надигна се и цѣлъ се обърна на слухъ. Види се чувствителното му ухо, посрѣдъ брѣнчението, е схванало нѣщо извънредно, защото зачуденото му лице се искриви отъ гнѣвъ. Като че не си вѣрваше, мистеръ Смитъ се втурна къмъ ширитя, почна старателно да преглежда знаковетѣ, плѣснѣ съ рѣдѣ и почти падна върхъ стола си.

— Да го закаратъ въ Вашингтонъ? — бърбореше той, като се задушаваше отъ негодувание. — Такова куче? Не, тѣ тамъ на нищо не сѣх научили, и да бѣдѣ три пѣти проклятъ, ако тѣ не го опростѣтъ.

Като искаваше подобно подозрѣние относително намѣренията на тия „тѣ“, уважаемия телеграфистъ безъ съмнѣние е ималъ много основания. За съжаление, намѣето да ги исказва, той започна да псува и така високо, што навѣрно би събудилъ всичкитѣ си съседи ако не го прекъснеше влизанието на единъ гостенинъ.

Тоя подранилъ гостенинъ могълъ е да бѣде, разбира се, само уважаемия Артуръ Колдайсъ, или простичко, кептенъ Артуръ, едновремененъ капитанъ на доброволцитѣ, „който е могълъ да умѣри бирилика“ и който сега поради страстьта си къмъ „прѣсни новини“ бѣ нарѣченъ отъ жестокитѣ мерзвилци „стара баба“. Пре-

*) Скалпъ—наречатъ покритата съ косми кожа на главата, която диваци тѣ нарѣватъ отъ убититѣ си неприятели и ѣх носятъ въ знакъ на храбрость-Прев.

лестния чифликъ и доста значителния доходъ доставлявахъ на кептенъ Артуръ много свободно време, свободното време го закарваше къмъ „политиката“, а послѣдната разви у него неудържима страсть за новини. И наистина, голѣмия „политикъ“ кептенъ Артуръ, обичаше да събира новини съ такава страсть, както напр. строгата но справедлива мисгрисъ Смитъ — да говори поучения. Въстанието на индийцитѣ, макаръ и потъпкано съ улавяннето Черния Ястребъ, прочутия главатаръ, който два нѣтя бѣше надвилъ войскитѣ на съюза, не бѣше испѣло потъпкано и силно бавеше и даже разваляше правилността на пощенскитѣ сношения, по която причина, уважаемия кептенъ безъ да може да научва новини, усѣщаше сега туку-рѣчи танталови мъки.

Гледай го ти него, като куче подушва! — избърбори мистеръ Смитъ, който още бѣ сърдитъ на приятеля си за гдѣто не му даде черния си катъръ. — Вѣрвай Бога, сжщо куче!

Кептенъ Артуръ, разбира се, не чу тоя не дотамъ приятелетъ. Като чу още отъ стълбата псувнитѣ на мистеръ Смитъ, който му даваха възможность да се надѣва „за нѣщичко ново“, той влѣзе съ свѣтла усмивка.

— Добро утро, сжръ!

Мистеръ Смитъ се смѣташе съвсѣмъ естествено за най-мълчаливъ гражданинъ на съюза. Съ умѣнието си да пази тайна, да си пази приказката, той обичаше да нарича себе си даже „нѣмъ като гробъ“, както мистеръ Артуръ — се наричаше кептенъ. Като владѣтель на туку-що получената тайна и като виждаше въ сжщото време, отиредѣ си такъвъ единъ хищникъ, той се навъси, предаде си важенъ изгледъ и отговори на поздрава доста сухо. А това още повече утвърди гостенина въ смѣтката му.

— Нѣкоя новинка? — сладко попита той, и тѣсенитѣ му очи хищнически блѣснахъ. — Нѣщо прѣсничко?

— Д-да като таквозъ нѣщо! доста значително и важно отговори, като че на себе си, мистеръ Смитъ, който все умѣеше да заварди званието „чиновникъ на съюза“ — Като таквозъ нѣщо! Има нѣщичко!

Очитѣ на кептенъ Артура почнахъ да играѣтъ.

— Отъ Вашингтонъ?

— Екстренна!

— Тѣй ли!

Мистеръ Артуръ се задави.

— До насъ? — попита той, като се задъхваше. — За Мерезвилъ ли?

Слѣдъ извѣстния раздоръ за катъра мистеръ Смитъ е ималъ пълно право да не отговаря на горѣщото питанне и, по тоя начинъ, да накаже кептена. Но страстѣта да се пресмѣ на „Вашингтонскитѣ политикани“ надви.

— За крѣпостѣта Прескотъ, сжръ! многозначително намигна той. — За от-рѣ-за-на-та крѣпостъ! натрътваше мистеръ Смитъ.

— За крѣпостѣта Прескотъ ли? Ха-ха-ха... Че по въздуха ли?

Тукъ двамата приятели почнахъ хомерически да се смѣятъ, като си намигвахъ значително, и на тънко като разгледвахъ „глупавата“ вашингтонска политика, която распраща „екстренни“ безъ да знае какво се върши по друмищата и която туку прощава „червенокожитѣ кучета“. Господи, поне на одного отъ „тѣхъ“ да сж снѣли скалпъ! Щѣха да видятъ „тѣ“ стрували да се прощава и да се хуманнича! Поне едничкъкъ скалпъ!

Колкото и да бѣше интересна тая здрава критика, но недържимата страсть на кептена сѣ пакъ надви.

— Е, какъ ще ъх препратите вий тая „екстренна“, мой почтенний? Ще искате ли воененъ конвой за доставянието ѣ? Да? — попита той, като напустна критиката.

— Разбира се, сжръ, другъ начинъ нѣма... Нека се тѣтри съ конвоя!... Що се отнася до мене, то щѣше да ми бжде много драго да не се домъкнеше съвсѣмъ!... твърдѣ драго, дяволъ да го земе! и мистеръ Смитъ пакъ пламна отъ негодувание.

— Немá е лошева? — почти шепнеше отъ необикновенно вълнение гостенинѣтъ.

— Мно-о-го лошева, сжръ! Дяволъ да ги знае! Дявола, Боже прости ме, сжръ, не би измислилъ по-лошо нѣщо!

Очичкитѣ на кептенъ Артура заиграхъ. Не му оставахъ повече сили да тѣрпи подобни мъчения и, зашпхтѣнъ, като се бъркаше, той полека продума:

— Надѣвамъ се, мистеръ Смитъ, че не ще скриете отъ стария си приятель. . . . Вий знаете, че азъ. . . .

Но мистеръ Смитъ мълчи като гробъ.

— Държавна тайна. . . . Службата го иска, сжръ! — внушително продума той, съ подземенъ гласъ. — Служба!

— Да, да, разбирамъ! — бързо започна гостенина, като се давѣше отъ нетѣрпение, понеже спѣнкитѣ още повече распалѣхъ.

страстѣта му.—Азъ разбирамъ добръ! То, разбира се. . . държавна тайна. . . служебень дългъ. . . така! Но ако, напримѣръ, единъ приятель, който се връче съ честна дума на единъ старъ войникъ, — на единъ старъ войникъ, сѣръ!—да онѣмѣ като риба. . .

Знае ли е мистеръ Смитъ за невъзможността „стария войникъ“ да стане „нѣма риба“ или не, само че гласа му стан още по глухъ.

— Секретна, сѣръ! Като че се оправдаваше мистеръ Смитъ — Пресекретно предписание отъ военния министъръ.

— Това бѣ твърдѣ много за кептенъ Артура. Той се испоти, глава му забуча.

— А - а. . . още и секретна! Секретно предписание!—прегледваше той и се понадигаше, като хвърлѣше жаденъ погледъ върхъ ширитя на аппарата.—Е, да, това и очаквахъ, така и азъ мислѣхъ сѣръ! Тѣй, разбира се, тукъ се изисква тайна! Да, да!

Но изеднѣжъ, той прекъсна, помълча малко, като че си отби надѣждата да узнае чуздата тайна, и почена за друго да приказва, като измѣни съвършено и самия си тонъ.

— А знаете ли, сѣръ,— почна той, сѣкашъ, съвсѣмъ вече равнодушно и спокойно, — дойде ми другъ умъ. Азъ, видите ли, кажи, че ми се ще да продамъ оня катъръ. . . . Знаете, оня, за който оня день ми говорихте. . . .

— Ще продадете катѣра? — Мистеръ Смитъ подигна очи.

— Да! оня, съ бѣлия знакъ. Помните ли?

Помни ли той? Ей, че не ще помни! Той чудесенъ катѣръ съ бѣлия знакъ на челото като у Аписа, съ чернитѣ огненни очи, съ тънkitѣ като у сърна крака, — тоя катѣръ положително е преслѣдвалъ сиромаха и на-сѣнѣ и на-явѣ. Тоя катѣръ стоеше предъ него като живъ, каквото и да правѣше той, за каквото и да мислѣше, — той самоволно, като че го карахъ злитѣ духове, се вмѣкваше даже въ текстоветѣ на телеграммитѣ препращани отъ влюбения въ него Смитъ, и, разумѣва се, произвеждаше бъркотия и предизвикваше законния гнѣвъ на съсѣднитѣ станции. Вчера, даже, той — катѣра — замѣни въ текста на една телеграма думата „мѣжъ“ и сиромаха Смитъ получи мъмрение като истрака, безъ да забѣлѣжи, намѣсто „мѣжъ ви“ — „катѣра ви“. Тоя катѣръ, правото да си кажимъ, засланиаше по нѣкога даже свѣтлия образъ на любезната му съпруга. . . . Тоя катѣръ. . . .

Мистеръ Смитъ си затвори очитѣ и дяволския катѣръ се

яви предъ духовното му око въ цѣлата съблазнителностъ на дивата си хубостъ. Сетнѣ той си отвори очитѣ. . . . сетнѣ. . . .

Но тука двамата приятели заприказвахъ така тихо, щото даже острото ухо на самата мистрисъ Смитъ, допрѣсно до ключовата дупка на вратата, не можа да улови ни единъ звукъ.

А злочестата „екстренна“ като исходи двѣ-три инстанции, дочака най-сетнѣ конвой и се опжти съ него къмъ расположената до самата граница на индийскитѣ владѣния отрѣзана крѣпостъ, която заплашително гледаше нататкъ съ отворенитѣ гърла на грамаднитѣ си топове. Малки чети отъ въстаналитѣ племена заобикаляхъ още по границата, но не се рѣщавахъ вече да нападатъ на военнитѣ конвои, и телеграммата на военния министръ благополучно пристигна въ крѣпостъта.

II

— Желалъ бихъ да знаахъ, да ме вземе бомба, какво ще кажете на това, лейтенантъ Свитхартъ? Да, какво ще кажете на това?

Ако часовия ненадѣйно ударѣше тревога, сухия, дългнестия лейтенантъ Свитхартъ не би скочилъ по-стремително. Ако баталиона, намѣсто по командата на-дѣсно се възвиеше на-лѣво, неговото очудвание не щѣше да бѣде по-голѣмо. Наистина, той чу нѣщо съвсѣмъ необикновено, извънредно. Стария и дебелия главосѣкъ, майоръ Спаркль, командантъ на крѣпостъта,—комуто никога и на умъ не е идвало да попита за чие да било мнѣние, — поиска веднага да се научи, какво той ще каже? Дългия и флегматичния лейтенантъ Свитхартъ, безъ да вѣрва на ушитѣ си, мачкаше вѣстника, който четѣше и стоеше вицѣпенъ съ опуленни очи, до като Майора бъркаше въ пощенската чанта. Какво ли е могло да се случи? Да не би гарнизона да се е разбунтувалъ? Не, не; както се вижда всичката злина е въ нѣкаква си телеграмма.

— Какво ще кажете на туй, сжръ? — още по-нетърпѣливо повтори разговорившия се майоръ, цѣль исчервенъ отъ гнѣвъ, като мачкаше туку що получената телеграмма на министра, която толкова бѣше разгнѣвила и мистеръ Смита.

— Какво да кажѣ, сжръ?

Лейтенанта най-сетнѣ дойде на себѣ-си, взе телеграммата и ѣ прочете полека и внимателно. Сетнѣ той ѣ прочете още едѣжъ, като че не вѣрваше на очитѣ си.

— Азъ мислѣхъ, сѣръ, — азъ си позволявамъ да мислѣхъ, почна той съ обикновенно спокойствие, макаръ вътрѣшно и да пламтеше отъ гнѣвъ, — че това е преголѣмо, дяволъ да го вземе, свинство!

— Сѣщото и азъ казвамъ, дяволъ да го вземе! — подзе майора. И азъ сѣщото мислѣхъ, лейтенантъ Свитхартъ! Даже повече, — азъ мислѣхъ — сто залпа дяволи! — азъ мислѣхъ, че то е даже не-въ-роятнo свинство! . . .

Майора се задави. Като се успокои той обърна на пухъ и прахъ цѣлата индийска политика на правителството. За Бога, говорѣше той, да се отведе това куче, Черния Ястребъ, въ Вашингтонъ! Това вече не е хуманность, а цѣло безобразие! И, нека ме растрѣльватъ безъ сѣдъ въ 24 часа, ако всичко това не означава, че Черния Ястребъ не ще рита на бѣсилото, което несъмнѣнно е заслужилъ, и ако *тамъ* не го помилватъ по главата! . . . Него, който е подигналъ почти всички племена и който е ималъ дързостта два пѣти наредъ да разбие регулярнитѣ войски на съюза? Съ такива мъжи заробенъ? Хиляди дяволи!

Старата болѣстъ попрѣчи на майора да продължава енергическата си тирада и като кашляше и пѣшкеше, той туку си пулѣше очитѣ, които се искрѣхъ съ по-голѣмо и по-голѣмо негодувание. Сѣкашъ, че той бѣше съвсѣмъ забъркалъ концитѣ и забравилъ достоинството на „коменданта“—поне, кога го напустна кашлицата, той продължаваше съ сѣщия тонъ, като че съ „равния“ си.

—Обзалагамъ се, лейтенантъ Свитхартъ, държа басъ, че всички оння „тамъ“—устнитѣ на майора изразихъ голѣмо презрѣние, —ако всички тия политици съ госпожигѣ си наедно, не смѣтатъ това куче за герой! Чувате ли, сѣръ? — ге-ро-й! — Да ми одержатъ кожата, ако лъжа! Да, лейтенантъ Свитхартъ! За овчитѣ глави тоя бунтовникъ и рѣзачъ на скалпове — герой! . . . Голацитѣ и хайманитѣ му печататъ оди и го правятъ герой, а дамичкитѣ декламираатъ и проливатъ сълзи! О, това е стара пѣсенъ! Отпърво ни пращатъ да смиряваме „героитѣ“, а когато ни добрѣ непоколятъ и когато ги смиримъ, тогѣ като изгубимъ, дяволъ да ни земе, доста мѣсо,—тѣхъ ги прощатъ и ги водятъ за *свиръ* на дамитѣ! . . . Това се викало хуманна политика! Да не съмъ майоръ Спаркль, ако съглеждамъ поне малко умъ въ тая политика! . . . Да, да не съмъ майоръ Спаркль.

Като го остави отново кашлицата, която бѣше прекъснала

рѣчта му, майора почна малко по-малко да дохадя на себе си. Винаги при веѣко негодувание, главното за него бѣше да се пе-каже, и сега, слѣдѣ като се исказа майора спомни „достоинството си“.

—Но сѣ пакъ, сжръ, ний сме длѣжни буквално да изпълнимъ предписанието на военния министъръ!

Съ тоя възгласъ, — истрѣгнатъ, наистина, съ дълбока тжга, майора даваше прекрасенъ урокъ отъ дисциплина на подчинения си. Да, колкото и да е възмутително и тжжовно, но трѣбваше да се изпълни, защото послушанието е първата длѣжностъ на солдата. Веѣко едно предписание, което не противорѣчи на конституцията на съюза, трѣба да се изпълнява и лейтенанта трѣба винаги да го има въ ума си. . . Чувате ли, лейтенантъ Свитхартъ?

И понеже лейтенанта чуваше това, то майора тозчасъ при-тури съ дълбока въздишка.

—А това предписание, сжръ, за съжаление, съвсѣмъ не противорѣчи, — и извика сержанта Брумъ.

Очитѣ на майора пламнахъ отъ въсторгъ. Снажната фигура на огоения сержантъ, тоя прилѣпналъ мундиръ, тия лѣскави копчета, — всичко това дълбоко дѣйствуваше на най тайнитѣ струни на майорското сърдце. Безъ да махне остроото си и опитно око отъ сержанта, той не можеше да му се нарадва, както единъ строгъ баща на своето достойно дѣте. Всичко исправно, всичко на мѣстото си, гладичко, чисто, както трѣба и нека сега тамъ въ Вашингтонъ да видятъ политиканитѣ, какви трѣбва да сж истинскитѣ герои? Да, това не е червенокожия касапинъ; това не сж безсмисленни пера и дрънкала на расчорлебената глава, това не сж увиснали индийски парцали! Не, не! Това . . . това . . . та сж една дума — нека *тъ тамъ* видятъ, — ако разумѣва се, *тъ* иматъ очи да виждатъ!

Бърборливия майоръ съ доволство си потри ржцѣтѣ, но то-нѣтъ му бѣ сухъ и пѣленъ, разбира се, съ достоинство, когато заприказа съ долния чинъ.

— Сержантъ Брумъ, министра иска Черния Ястребъ въ Вашингтонъ!

Въ сивитѣ очи на великолѣпния сержантъ пламна свирѣпо очудвание, лицето му се зачерви, но гласа му даже не трепна при думитѣ: „слушамъ, господинъ майоръ!“

— Назначавамъ ви за конвоиръ, и вий трѣбва да си избере-те още двама редови . . Можете да вземете Тобби или Кребса...

пъкъ послѣдния обича да се загледва на страни... Според мене по-добръ ще бѣде да вземете Тобби и Джонса,—пѣма нищо, че той мяза на мечка! Впрочемъ, както знаете, то е ваша работа, и вий ще отговаряте за всичко!... Чувате ли, сержантъ Врумъ?

На това естествено можеше да послѣдва само утвърдителенъ отговоръ, и майора продължаваше:

— Надѣвамъ се всичко да бѣде исправно! До Мерезвиль ще ви пази конвоя, който донесе пощата!... Разбирате ли? Вървете си!

Сержанта се обърна така, щото и най-прелестния скокъ на най-въздушната танцовачка на свѣта не би могълъ да развълнува толкова майорското сърдце, както това безпогрѣшно, примѣрно „на право кругомъ“.

— Браво! — продума той подъ мустакъ.—Браво! Само да не би пѣкакъ да му строщѣтъ кокалитѣ, ако сж се научили за телеграммата и намислятъ да направятъ Линчъ!*). Шегата не бива съ тукашнитѣ момчета!

Скоро цѣлата крѣпостъ негодуваше по поводъ на новия фактъ на хуманността спрямо червенокожитѣ, а къмъ това негодуване, правото да си кажемъ, едва ли и цѣлия „западъ“ не би се присѣдинилъ. Отдавна вече истокъ и западъ бѣхж раздѣлени въ отпощенията си къмъ индийцитѣ, отдавна сж водили борба връхъ тая почва, като сж се наричали едни други „касапи“ и „кухоглави филантропи“, и майора бѣше правъ като казваше, че това е „стара история“. „Юнацитѣ отъ западъ“, които непосредствено се спрѣквахж съ индийцитѣ и гледахж съ завистливо око на свободнитѣ имъ земи, и които завладѣвахж ту тукъ ту тамъ парчета земя, за което разбира се плацахж съ скалповетѣ си, — наричахж индийцитѣ „червенокожи кучета“, макаръ въ сжщностъ и да се отнасяхж къмъ тѣхъ по-лоше отъ колкото съ кучетата. Това бѣше вражда органическа, традиционна, която минаваше отъ родъ въ родъ. За неуморимитѣ орачи, които гледали на труда си съ библейски очи, номада-ловджия, който е защищавалъ богатитѣ си съ дивечъ гори и степи, се е показвалъ само лѣнивецъ, врагъ, сжщество ниско, достойно за дълбоко презрѣние и въ съвършенното истребление на тия номади, тѣ сж съглеждали своето благо. За жителитѣ на источнитѣ щати индица, извѣстенъ тамъ само отъ раскази, описания, картини, се е предста-

*) Линчъ—обичай (право) у американцитѣ да се распоредатъ (по единъ видъ публицитѣ) съ сждбата на единъ престѣпникъ—да го освободятъ или умъртвятъ.

влявалъ преди всичко, като свободолюбивъ герой, украсенъ съ поезията и романтизма на диво-свободния животъ. Дивъ, независимъ, плененъ съ презрѣние къмъ каквато и да е условна лъжа, той с фигуриралъ въ най прелестни поеми и се е явявалъ като красива противоположностъ въ пламеннитѣ трактати на публициститѣ, които страстно сѣ бичували меркантизма, и фалшивостта на културното общество и глупостта на глупата. Съ искрено съжаление най-добритѣ дѣятели на истокъ сѣ виждали, че номадтѣ-ловжия отъ самия вървежъ на живота е осъденъ на загинване и измиране, но не сѣ могли да се борятъ съ това, понеже „вървежа на живота“, — постоянното, неударимо засѣляване на прерията, — е билъ по-силенъ отъ каквито и да било распореджания и предписания. Президентитѣ и конгресситѣ за запазването на номада издавахъ правила слѣдъ правила,—законъ слѣдъ законъ, но пионерътъ-земледѣлецъ влизаше все на вжтрѣ, брадвата му все повече пропѣждаше дивеча, единственния изворъ за съществуването на номада, а останалото довършваше ракията и другитѣ спжтници на културата. Изгубилъ всѣка вѣра на обѣщанията, давани по нѣкога отъ самия „баща на блѣднолицитѣ“, рѣшилъ еднажъ, че блѣлитѣ само лъжатъ,—отъ друга страна доведенъ до отчаяние отъ насилията, превземанieto земли, отъ самоуправствата, които се продължаваха въпрѣки „обѣщанията“—индица на времени се боядисваше и излизаше на „боевата линия“ и страшно си отмѣстяваше на враговетѣ. Тогава правителството на съюза биваше принудено да испраца войска за защита на гражданитѣ; но цомъ се потѣпкваше бунта, то винаги предприемаше мѣрки за запазване въстаналитѣ отъ отмъщението на блѣлитѣ—нѣщо, което възмущаваше „западъ“. Такава политика може да се е отличавала съ непослѣдователностъ, малко е помагала на индийцитѣ, пораждала е разногласие между щатитѣ, но хората, които сѣ ъхъ поддържали, наистина дълбоко сѣ мразели каквото да било насилие, самоуправството, проливането кръвъ и смъртнитѣ наказания. Имаше право майора да утвърждава, че всичко това сѣ работи на гладницитѣ и на поетитѣ; имаше право да се обзалага, че *тамъ* всички драскачи и дами смѣтатъ Черния Ястребъ за герой. Да, когато той така сполучливо бѣше разбилъ испратената сръщу му войска, и „западъ“ скърцаше съ зжби, *тамъ*, на истокъ, се очудвахъ на неговата храбростъ, искусство, а поетитѣ го дарявахъ съ звънливи ритми. И грѣмогласния, почти общия викъ на цѣлия истокъ, че трѣбва да се уважава

человѣка и героя, даже и въ побѣдения врагъ, който се дигна слѣдъ плѣненнето на бунтовния главатаръ, бѣше накаралъ министра да иска да доведатъ въ Вашингтонъ плѣнения, ужъ да го испитватъ въ конгресса за причинитѣ на вѣстанието. И още имаше право майора да увѣрява, че индица ще да избѣгне отъ примката,—въ Вашингтонъ хората не обичахъ смъртното наказание. Испитванието е могло да се проточи, егстритѣ да се уталожѣтъ, и могло е да се случи, щото бунтовния главатаръ, който е причинилъ толкова пакости и безпокойства, за радостъ на всичкитѣ писачи и тѣхни почитателки, да бѣде простенъ отъ президента.

III

А „великия главатаръ на червенокожитѣ братия“ сѣдѣше съ окови на рѣцѣтъ и нозѣтъ си въ тѣсната тъмница на крѣпостта и, разбира се, незнаеше нищо. Презъ тѣсния съ желѣза прозорецъ се видѣше само края на ясно-синето небе и високитѣ върхове на „Скалиститѣ планини“, покрити съ тъмно-морена мъгла, но гордия плѣнникъ, като че не желаеше нищо по-друго — чернитѣ му неподвижни очи не се махвахъ отъ прозореца. . . . Тия планини възбуждахъ въспоминания, навѣваха мисли—тѣ сѣ които карахъ така силно да тупа сърдцето въ неподвижнитѣ като че окаменѣли гърди. По тия планини е ходилъ той още отъ дѣте, тамъ е расѣлъ, борилъ се е съ биволи и сивата мечка, тамъ сѣ го избрали за главатаръ, тамъ той, побѣдоносенъ разби войската на „блѣднолицитѣ кучета“ и, най сетнѣ, пакъ тамъ, разбитъ падна въ плѣнъ . . . Всичко тамъ! . . .

Лицето на индица съ остритѣ му черти потъмнѣ, изсъхна, дълбоки бръзди се проточихъ по челото му . . . Перата на главата му, — знакъ на властѣта, — се одърпахъ; скалповетѣ, — трофеитѣ на велика борба, — сѣ взети; червеното одѣяло, испокъсано въ боя, висѣше на парцали отъ раменѣтъ му. И само очитѣ му черни, пронизвающи, съ царственно главатарски погледъ, не се измѣнихъ, не угаснахъ, а горѣтъ още по-силно. Злоба ли повече се набра въ тѣхъ, тъга ли, дързостъ ли, — мъчно можеше да се рѣши; но пълни съ нѣкакъвъ студень пламъкъ, тѣ сѣ се впили въ далечнитѣ планини и горѣтъ съ неподвиженъ металически блѣсъкъ.

День слѣдъ день сѣди индица неподвижно като статуя, излѣта отъ тъмно-червена медь съ тѣсно прибрани рѣцѣ, като че

не диша, като че е замръзналъ въ една и съща поза, и гледа, гледа и гледа . . . Така сѣди въ неволя и гледа жилавия, мускулести планински орелъ, догдѣ го намѣрятъ мъртавъ на дъното на кафеза.

Той знае, че подкаченото отъ него въстание отъ петъ племена е свършено, че всичко е прѣснато, загинало, че малкитѣ четици, испокрити тукъ тамъ, скоро ще бѣдѣтъ изловени, пако човѣческата душа не владѣеше способността да се претѣпява отъ свѣрхестественни, извънмѣрни мъжи, то той би казалъ, че му е неисказано мъчно. „Великия главатаръ,“ той знае, че пѣсенята му е свършена, че днесъ — утрѣ ще му зематъ живота, но не е смъртъта, която затъмнѣва погледа му, не, тя подига гърдитѣ му на трепетни вълнения, спирани отъ грамадното напругание на волята. Какво е за него смъртъта, която му се е испрѣчвала толкова често, когато той знае, че ще отиде при Великия Духъ на пустинята, каждѣто отиватъ всички юнаци, че ще влезе той тамъ като храбъръ главатаръ и ще да завземе почетно мѣсто до горящия огънь, посрѣдъ другитѣ велики сѣнки съ неугасимата обща лула! Немá не ще го въспѣватъ женитѣ, не ще го славятъ отъ родъ въ родъ неговитѣ „братя“? Не, не това мъчи гордия юнакъ. Ами, ако великитѣ сѣнки се намръщѣтъ при влизанието му и Великия Духъ му каже съ укоръ:

Ти си дошелъ не като юнакъ . . . Ти не испѣ на враговетѣ послѣдната пѣсенъ на юнака!

Ето кое къса непрестанно сърдцето на плѣнника, което за него е по-страшно отъ самата смъртъ! Не ще го оставятъ жестокиятѣ врагове да умре съ смъртъта на юнака, не ще продължѣтъ мъжитѣ му, а бърже ще нахлузятъ примката при биенето на несмѣлкаситѣ тѣпани и ще умре той, безъ да продума, като нѣкой сграхливецъ, като . . . Страшна невѣроятна жестокость! И колко му се ще нему, щото тѣ, като врагове, полеха лека да го рѣжатъ съ исхабени ножове, полеха да му дерѣтъ кожата, а той непреклоненъ и гордъ, съ тържествующъ смѣхъ да се гаври съ тѣхъ и да хвърля направо въ лицата имъ докачения и проклятия . . . И много би надумалъ той на тия, „кучета“, много! Има той какво да имъ каже!

Той би захваналъ отъ туй, че всички тѣ сж гешетари и живѣятъ съ лъжа, че езицитѣ имъ сж лъжливи. Той би имъ изброилъ всичкитѣ измѣни, нездържани думи, всичкитѣ бѣди, всичкото зло, което тѣ сж внасяли съ години между братята му. Бо-

лъетитѣ, глада, пиянството, — не сѣ ли тѣхна работа? Немѣ не сѣ се мѣчили тѣ да сѣжѣтъ раздори между племената, за да могатъ по лесно да превзематъ земитѣ имѣ, и немѣ не се вмѣк-вахѣ тѣ, въпреки обѣщанията си, все по-навѣтрѣ и по навѣтрѣ въ зелената свободна прерия, отъ вѣкове опредѣлена за ловъ на индица? Лъжливи, мръсени търговци! А когато той на чело на племената подигна въстание, не сѣ ли тѣ, които бѣгахѣ като под-ли страхливци?

Така мислеше Черния Йстребѣ день слѣдъ день, така мислѣ-ше той въ оня сѣдбоносенъ часѣ, когато ненадѣино падна желѣ-зото отъ вратитѣ и на прага на затвора се показа майора Спа-релѣ, заобиколенъ отъ конвоя.

Даже проникателното око на майора не забѣлѣза какъ трѣп-на индица. Ни единъ мускулъ, сѣкашъ, не се мръдна на това, като че изваяно лице, само нѣкаква сѣнка се мръна бърже и не-забѣлѣзано безъ да остави дири. Безетрастенъ и гордѣ, сѣкашъ съвсѣмъ безучастенъ се дигна индица и тръгна слѣдъ конвоя. Кѣдѣ, — на смъртъ?

Зелената вълниста прерия туку що бѣше се събудила и цѣ-ла зелена сѣ червеникавата свѣтлина на ясното утро, тихо дѣ-хаше сѣ поздравъ и животъ, пълненъ сѣ свѣтла радостъ и безгриж-но щастие. Всичко наоколо пѣеше, чуруликаше, поздравляваше въходящото слънце, и високата зелена трѣва, клатена отъ прѣс-ния утренъ вѣтрецъ, който прекъснато подухваше, като че на отдѣлни въздишки, се люлѣеше на дълги, губящи се въ простран-ството вълни и като че шепнѣше. Истокъ алено пламтѣше: свѣт-литѣ му лѣчи се простирахѣ високо по ясното синѣ небе, и ка-то ставахѣ все по-блѣдни и по-блѣдни не забѣлѣзано се губѣхѣ въ лазура на зенита, гдѣто плавно вече се въртѣше сѣ широко расперени крила хищна птица. Потъналитѣ въ небето високи вър-хове на Скалиститѣ планини, покрити сѣ булото на утренната мъгла, ясно пламтѣхѣ на различни свѣтливи бои отъ ясно-жел-такъва, прилична на боята на бѣло облаче освѣтлено отъ вечер-ната заря, до свѣтлината на ясно пламналия въгленъ. Всичко бѣ-ше чисто, свѣтло, ясно, всичко мамливо капѣше човѣка, — всич-ко напоено сѣ млада младостъ — говорѣше колко сѣ хубавъ живо-та. . . . Такова чудно утро като, че не бѣше още виждалъ ин-дица.

На смъртъ? — Не, въ Вашингтонъ! . . .

Трѣбваше много воля за да не се покаже очудване, да се

запази връхъ безстрастното лице изгледъ на невъзмутимо-гордо безучастие. Още повече е трѣбвало усилие за да се разумѣе и повѣрва! . . . Дали? Защо? О, хитри като лисици сѣ тия бѣли кучета и винаги ще измислятъ нѣкоя примка, която изеднѣжтъ челоуѣкъ мѣчно може да разумѣе! . . . Но коравото сърдце на индица трептѣше въ гърдитѣ му нѣкакъ леко и свободно. Било ли е това радостното трептение на инстинкта на живота, предизвикано отъ отлаганието на сѣдбоносния часъ, или е било неясна, безсѣзнателна надѣжда на нѣщо — той самъ си не би могълъ да каже.

— Лейтенантъ Свитхартъ, виждате ли тая коравина? — не се сдържа възмутения майоръ. — Поне да трепне, куче н'едно!.. Като че му е все едно, на смъртъ ли — или тамъ. . . какъ мислите, сѣръ?

— Азъ мисля, господинъ майоръ, че това е възмутително престѣпление! Отговори длѣгнестия лейтенантъ, който не можа изеднѣжъ по друго да каже.

— Сѣщо, и азъ, дяволъ да го вземе! Сѣщо! — съ одобрение подвзе майора и като се распалѣше все повече и повече, той енергично караше великолѣпния сержантъ Брумъ да бърза.

— По-скоро! — туку викаше той, като се въртѣше около бричката, — Сержантъ Брумъ, вий днесъ се маете като нѣкоя квакерша съ псалмитѣ си! Джонсъ, стойте като юнакъ, а не като мечка! Така! Ей, тамъ, сабията! Сабията си оправете, ви думамъ азъ, сто хиляди дяволи!

И когато конвоя на често заобикаляя бричката, а возникътъ взе въ рѣка дългия си камчикъ, майора ненадѣйно извика съ ядъ, като че си е припомнилъ нѣщо.

— Сержантъ Брумъ и всинца вий, чувайте! . . . Помнѣте, че плѣнника трѣбвало да достави не само живъ, но и не поврѣденъ! Чувате ли, сѣръ Брумъ?

(Слъдва).

ИДЕАЛЕНЪ ПАРЛАМЕНТЪ.

Отъ *Емилъ Бержра.*

(Преводъ отъ френски).

Хрумна ми една гениална идея. Искамъ да ви ъж кажа. Ето ъж.

Защо не научимъ маймунитѣ да ставатъ депутати? Тѣ сж тодкова интеллигентни животни! Азъ съмъ ги виждалъ у различни църкове да извършватъ много по-чудесни работи отъ ония, които депутатитѣ вършатъ въ парламента.

Първо, това ще бжде икономично. Второ, то ще бжде интересно и весело. И най-послѣ, то ще бжде практично. Всичката работа се състои въ това, да бжде практично. И недѣйте ми казва, че всичко е противъ тая ми идея. Нищо нѣма противъ неж.

Азъ цѣнѣж повече отъ кого и да е достолѣпнието на парламентарната система. Нали ъж виждамъ въ дѣйствието? Тя покрива моето отечество съ блѣсъкъ. Но това произлиза отъ съвършенството на системата, а не отъ съвършенството на хората - депутати. Парламентарния механизъмъ си върви добръ, защото добръ е намазанъ. А депутатитѣ, които го управляватъ, правятъ това за успокоение на съвѣстѣта си, че ужъ и тѣ нѣщо вършатъ. Тѣ могатъ да бждатъ употребени съ полза за въ друга работа: за жетва, за беридба, а сегашната имъ работа да се предаде въ рѣцѣтѣ на. . . . зашто не на маймунитѣ?

Напримѣръ, деньтъ когато Жюль Фери прекара въ камарата кредитѣтъ за експедицията въ Тонкинъ, — тоя кредитъ не щѣше ли да бжде сжщо така правилно гласуванъ отъ депутати-маймуни, както биде гласуванъ отъ депутати-хора?

И по-сетнѣ, когато пакъ сжщия Жюль Фери биде така благородно испратенъ въ семейството си по причина на сжщата експедиция, и това съ едно дигание рѣцѣ, — мислите ли, че маймунитѣ-депутати не бихж съумѣли да дигнатъ рѣцѣ съ едно подобно философско единодушие?

А! ний не познаваме маймунитѣ! Или по-добрѣ, ний не знаемъ, какъ да си служимъ съ тѣхъ. Природата ни ги е дала тъкмо за тия общественни служби, които вдѣхватъ ужасъ на интеллигентния и работливия челоувѣкъ, но които служби обществото се мъчи да запази, само защото сж се намѣрили. Депутатъ, вий не искате да бждете. Окрженъ управителъ, още помалко. А при това, такива хора трѣбва да има. Привичката да ги виждаме е създадала привичката ни да ги имаме. Тия, които би направили една революция за да ги отмахнатъ, бихж направили една друга революция, за да ги възстановжтъ. Въ такъвъ случай майката природа, която ни помага въ всичко, представя ни маймуната.

— Употрѣбете маймуната, казва тя, за официалнитѣ работи, за тия работи, за които не трѣбва умъ, а само външностъ и послушание.

Съ това тя ни посочва парламента.

Освѣнъ това, изучете маймуната. Тя ходи въ групи. А да кажешъ „групи“ значи да кажешъ „партии“, и отъ тукъ до разнитѣ „комисии“ — разстоянието е колкото единъ косъмъ. Любовта на маймунитѣ да бждтъ въ групи е вродена у тѣхъ. Прочее тѣхното назначение е очевидно.

Напомнете си при това и дарбата имъ за подражание. Тя е всеизвѣстна. Поставете десетъ хиляди маймуни предъ единъ челоувѣкъ (да рѣчемъ предъ единъ министъръ), и тѣ ще повторжтъ и най-малкитѣ движения, дори и миганията на тоя министъръ, и ще ви представжтъ единъ съвършенъ образецъ на тѣй нарѣченото „съкрушително болшинство“. Каква подпорка за единъ кабинетъ! Какви прекрасни орждия за едно правителство! Защото най-послѣ . . .

Защото най-послѣ, казвамъ, има ли нѣщо по-парламентско отъ тая дарба за подражание? Нека бждтъ дадени двѣ урни, отъ които едната да е за правителството, другата — противъ; щомъ първата маймуна тури бюлетината си въ една отъ тѣхъ; то нѣма страхъ, че другитѣ маймуни ще се сбъркатъ и ще туржтъ бюлетината си въ урната на опозицията. Така щото, въ важни случаи, въ провинцията ще може да се знае три четвърти часа преди да знае самъ парламента, резултатътъ на гласуването; стига да се телеграфира въ коя урна първата маймуна е пуствнала бюлетината си.

* *
* *

А, вникнете въ моята идея. Вникнете добръ, и вий ще видите, че тя е дълбока. Припомнете си Гамбета като влиза-ше въ кафесътъ. . . . пардонъ, искамъ да кажъ въ камарата, както единъ укротителъ на звѣрове, съ камшикъ въ ржка, и като бичуваше упорититѣ, — тия, които не бѣхж се добръ угоили. То бѣше прекрасно. Камшика пищѣше, гласътъ гърмѣше и всички влизахж въ партията му. Тѣ не правяхж вече, каквото желаяхж; тѣ правяхж, каквото Гамбета желаеше. И тогава чедовѣкъ се запитваше, защо туй, гдѣто го казватъ депутати, да бжджтъ хора, а не животни? И мисълта за маймунитѣ ни се представя сама по себе.

Очевидно.

Азъ имамъ приятели депутати. Кой ги нѣма? Често съмъ ги чувалъ да се оплакватъ отъ своето бездѣйствиe и да мечтажтъ да употребжтъ своитѣ сили и своитѣ способности за въ полза на отечеството си. Краспорѣчивитѣ отъ тѣхъ сж ми казвали, че имъ е дотѣгнало да говоржтъ безъ да доказватъ; тия, които сж дѣятелни — че имъ е вече обрѣгнало да вървжтъ по стѣпкитѣ на хора, които се въртжтъ около себе-си. Тѣ загатвахж по този начинъ за политическитѣ ни способности. Като ги видѣхъ печални и разочаровани, азъ имъ казахъ моето откритие, за Маймунитѣ въ Парламента. И тѣ се замислихж. Тѣ никакъ не счетохж планътъ ми за парадоксъ. Само страхътъ имъ отъ новитѣ идеи ги спрѣ да не ржкоплѣскаатъ, може би па една гениална мисль, отъ която зависи, ни малко, ни много, спасението на республиката. Но азъ прочетохъ въ тѣхнитѣ погледи очудванието, което всѣкога гения произвежда върху хората. Тѣ почнахж да оборватъ, но твърдѣ слабо моята идея, и, за форма, ми представихж неопредѣленитѣ аргументи па една, несигурна защита.

Напримѣръ, между другитѣ, тоя аргументъ, че единъ парламентъ не билъ мѣсто, гдѣто може да се сѣди лесно, когато депутатитѣ сж съ опашки. Моя отговоръ бѣше готовъ.

Маймуната прави отъ опашката ся всичко, щото ѝ се ще да прави. Никога опашката ѝ не ъж беспокои. Ако ли ѝ дотрѣба да изостави употреблението ѝ посрѣдъ нѣкои условия на цивилизацията, аклиматизацпята или приспособлението къмъ домашния животъ, тя изоставя употреблението ѝ. Излишното укра-

шение се атрофирва или се прегхва. Дарвинъ е изриченъ върху тая точка. Отъ най-напредъ тѣ ще оставятъ опашкитѣ си да висятъ върху банкитѣ, на които засѣдаватъ — върху банки тѣ на дѣсницата или лѣвицата — и окръжията ще бждатъ представени май малко по-надлъжко, отъ колкото трѣбва. Послѣ, като не ще имъ бжде възможно да ги употрѣбаватъ презъ засѣданията, опашатата притурка малко по малко ще се затвърди и послѣ ще се откъсне. И пе подиръ дълго, въ послѣдующитѣ сесии ще стане обичай да си отрѣзватъ опашката и да ѝ оставятъ въ гардеробната стая.

Азъ отивамъ по-надалечъ; азъ мислѣх, че тѣ би-могли да си задържатъ опашката безъ поврѣда, защо да не го кажемъ, даже съ полза. Не ли има такава приказка: никога готѣмъ носъ не згорява хубаво лице? Но не е доста да се каже само това за задържанieto на тоя органъ. Франция е най-вече, и преди всичко, страна на духовитостта. Не рѣдко сме виждали, щето двама депутати, отъ разни партии, които туку-що сж се оскърбили отъ трибуната, да излизатъ ржка за ржка изъ залата на засѣданията. Сега, тѣ ще излизатъ опашка за опашка, и зрѣлицето ще бжде по-весело, поиѣ споредъ мене.

Друго съображение. Азъ предполагамъ, че ще се случи нѣкой другъ 18 Брюмеръ и че нѣкой другъ Бонапартъ ще намисли да исхвърли изъ вратитѣ, презъ прозорцитѣ други Петъ-Стотинъ. Въ политиката не само всичко се случавя, по и всичко се повтаря. Колкото по-лесно ще е за новия Бонапартъ да испразни залата, ако Петътѣ-Стотини бждатъ хора, толкова мжно ще му бжде, ако тѣ бждатъ маймуни. Не е така лесно да се пропяди една маймуна отъ гредата, на която се е качила. Щомъ тоя Бонапартъ изгони стотина презъ прозорцитѣ, ето ти други стотина сж се проврѣли презъ разни дупки и отиватъ да завзематъ мѣстата си, съ или безъ опашка, за да представляватъ доблѣстно своитѣ приятели и да поддържатъ достойно свободата. — И ако това не нарѣчете идеално народно събрание, тогава идеално народно събрание не сжществува.

Мойтѣ приятели, умисленитѣ депутати, ми възразяватъ още, че единъ отъ най-малкитѣ недостатѣци на маймуната е, че тя не може да говори. Азъ не мислѣх, че това е така. Искамъ да кажж, че, споредъ мене, това пе е недостатѣкъ. Ако маймуната не можеше да крѣска, тогава друга работа; тогава би трѣб-

вало да се отхвърли моя парламентъ, тъй като едно заседание безъ кръсьци е губение време. Но маймуната е надарена съ кръськъ. Тя може да баука, да мяука, да подсвирква, да кръщи и да заплюва, когато дотрѣба. И ако човѣкъ си представи ефектътъ, който председателския звънецъ би произвелъ върху едно събрание отъ тия животни, ще разбере, че тѣ иматъ всичко, което се изисква за да изразяватъ мнѣнията на своитѣ избиратели върху кой и да е важенъ въпросъ, предложенъ отъ едно правителство.

спало!

СЕЛКИТЪ УНИВЕРСИТЕТИ ВЪ ШВЕЦИЯ И НОРВЕГИЯ

И

нашето нехайство.

Статията, отъ която правимъ извлѣчение, е напечатана въ руския журналъ „Сѣвер. Вѣстникъ“ и принадлежи на перото на знаменитата професорка по математиката, рускинята София Ковалевска. Обръщаме сериозното внимание на нашитѣ читатели върху тая статия, твърдѣ поучителна и за насъ българитѣ. Швеция и Норвегия, разбира се, сѣ твърдѣ далечъ отъ България; по историята си и по мѣстносттата си, разликата между тѣхъ е грамадна. Но Швеция и Норвегия иматъ едно основно приличие съ България. И еднитѣ и другата сѣ изключително земеделѣчески страни. До сега, едрата фабрична промишленостъ не е могла да се развие въ тѣхъ и едва ли ще се развие за въ бѣдѣще. Сѣщото явление има мѣсто и у насъ. По тая причина, въ Швеция и Норвегия, както и у насъ, главна общественна сила, която съставлява основа на държавата, се явява селското население, селската масса. Отъ силата (физическа и нравственна), отъ напредѣка на тая класа, зависи силата и напредѣка на държавата.

Въ Швеция и Норвегия отдавна съзнахъ тая истина и отдавна вече се захвана онова демократическо движение, което

въ настояще време съставлява общо явление на всѣкадѣ въ Европа. Най-добрата, най-идеалната частъ отъ интеллигенцията въ Швеция и Норвегия се въодушевява сега отъ демократическия принципъ — *всичко за народа и всичко чрезъ народа*. Демократическата партия въ Шведския Рикстагъ и въ Норвежския Стуртингъ (нар. събрание) въ настояще време има рѣшително влияние върху държавнитѣ дѣла. Въ тая партия влизатъ най-идеалнитѣ елементи на шведската и норвежката интеллигенция, и главната ѣ сила е селското население. Естествено е, слѣдователно, че въ интереса на Швеция и Норвегия е изобщо да обърне внимание върху подобрието качествата на това население. Най-вѣрното сръдство за това е, разбира се, образованието. Швеция и Норвегия, отдавна се славятъ за страни, въ които грамотността е най-распространена; въ тѣхъ отдавна първоначалното образование е задължително: задължително е за всѣки гражданинъ да свърши три отдѣления. Но грамотността, както е извѣстно, е само сръдство за образованието, а не е образование. При условията на селския животъ, първоначалното образование не може да спомогне за умственото и нравственното подобрене на народа. Естествено е, че у искреннитѣ народни привѣрженици, у *демократитѣ*, се яви стрѣмление да намѣрѣтъ сръдство за дѣйствително подобрене на народа въ умствено и нравственно отношение. Примѣрѣтъ на Дания скоро имъ показа това сръдство, —распространението на висшето образование сръдъ възрастното селско население, отварянието висши училища въ селата, или както ги казватъ въ Швеция и Норвегия—селски университети за възрастнитѣ селяни.

Въ Норвегия на това дѣло е посвѣтилъ живота си единъ талантливъ младежъ отъ демократическата партия, а именно Улманъ. Както ще видятъ читателитѣ отъ пзвѣчението, Улманъ съ своята твърда воля и краснорѣчие е успѣлъ да побѣди всички прѣчки и предразсѣдѣци, и Норвежския Стуртингъ е билъ принуденъ да отпусне потрѣбната сума за отварянието висши селски училища. Благодарение на това, въ скоро време и въ най-затѣнтенитѣ села на Норвегия се основаха селски университети.

Въ Швеция демократическата партия прегърна тая идея и внесе въ своята программа откриванието на селски висши училища, селски университети. Благодарение на влиянието на тая партия въ Шведския Рикстагъ скоро по инициативата на държавата се откриха по селата въ Швеция университети за възрастнитѣ селени и селеники.

Забължителенъ е успѣха на гия университети и влиянието, което тѣ иматъ на населението. Професорката госпожа С. Ковалевска ни описва единъ таквъ университетъ, въ който тя е била три дена.

Острата криза, която днесъ се чувствува въ конституцион-но-парламентния режимъ въ Европа, доказва, че неговото време минава и че бъдѣщето принадлежи на *демократията*. Въ настояще време демократическото движение на всѣкъдѣ е силно, и голѣми усилия се полагатъ за да се тури то на здрави основи. Въ това отношение твърдѣ е интересно движението въ Англия за распространение на университетското образование верѣдъ простата английска масса, въ което движение взематъ участие знаменити учени мъже и професори; сѣщо интересно е съвременното демократическо движение верѣдъ французската младежъ и младитѣ литератори въ Франция; най-подиръ интересно е движението на демократията въ Германия. Распространението на университетското образование верѣдъ массата — такова е утѣшителното явление въ края на настоящий вѣкъ. Швеция и Норвегия подиръ Дания предварихъ въ това отношение другитѣ цивилизовани народи.

Но ако въ Швеция и Норвегия селскитѣ висши училища иматъ успѣхъ и такова голѣмо влияние на населението, нѣма причини да се мисли, че тѣ у насъ не би се хванали и не би успѣли. Дѣлото на народното образование въ Швеция и Норвегия е срѣцало по-вече прѣчки, отъ колкото би срѣцнало то у насъ. Швеция и Норвегия сѣ въ по-голѣмата си частъ каменисти и почвата е неплодородна; така щото селенитѣ въ тѣхъ сѣ и много побѣдни, отъ колкото въ другитѣ държави. Освѣнъ това въ тѣхъ народа се дѣли на съсловия: едри землевладѣлци, на селене — собственици и селене — наематели — „торпаре.“ По причина на съсловнитѣ предразсѣдци, едритѣ землевладѣлци се отнасятъ високомѣрно къмъ селенитѣ, а послѣднитѣ гледатъ съ презрѣние на *торпаретъ*, както и на всѣкого, който не е собственикъ. Сѣщо, интереситѣна тия съсловия сѣ противоположни. Ако въ Швеция и Норвегия е могло така скоро да се осъществви идеята за висшего народно образование, трѣбва да се благодари на демократизма на тѣхната интеллигенция, която е успѣла да се сгрупира въ една силна демократическа партия.

У насъ напротивъ, никакви съсловни подразделения нѣма, има само народъ туренъ въ еднакви економически условия. Държавата никакви други интереси нѣма, освѣнъ интереситѣ на народа, разбираанъ като работническа масса. За това у насъ стига

водителитѣ на народа да иматъ само една добра воля, и дѣлото на народното образование изведнѣжъ може да се тури на най-широки основания. Никакви прѣчки за това, никакви исторически условия, никакви силни съсловия съ особни традиции у насъ нѣма. Всичко зависи отъ волята на тия, които сѣ на чело на управлението. Така щото распространението на висшето образование не само е възможно у насъ, но то се явява и необходимо нужно дѣло отъ най-висока важность.

И наистина, ако вземемъ да прегледаме статистиката на престѣпленията у насъ, ще видимъ, че нашитѣ тъмници се пълнятъ най-много съ селене и че тия престѣпления се извършватъ най-много презъ зимнитѣ мѣсеци. И това е съвършено естествено. Селенитѣ живѣятъ повече физически животъ, съ настѣпването на зимата цѣли 5-6 мѣсеци тѣ оставатъ почти безъ трудъ, безъ занятие, безъ никакви други интереси, освѣтъ физическитѣ. А физическия празенъ животъ презъ цѣла зима развива у селенитѣ всички животински инстинкти. Селенитѣ цѣлата зима прекарватъ по кръчмитѣ, по сѣденкитѣ, въ пиянство и всевъзможни пороци. И такъвъ празенъ животъ е изворъ на различни престѣпления. Ако презъ зимно време се отворѣтъ въ селата висши училища за възрастни селени, държавата ще спечели въ много отношения: ще се избави отъ нуждата да съдържа грамадно число престѣпници и полицейски чиновници. Обаче ползата отъ това дѣло у насъ е очевидна. Въ единъ периодъ отъ десетъ години ний ще можемъ да бждемъ свидѣтели на единъ забѣлѣжителенъ превратъ въ умствено и нравствено отношение у нашия народъ. За доказателство, че това дѣло у насъ ще се хване много лесно и скоро, ние имаме много факти, които не щемъ сега да ги привеждаме.

Но за голѣма жалость, у насъ не само че не се мисли за такова подобрене на народа и за доброто устройство на народното образование, а обратно, въ послѣдне време се гледа не добръ даже на опити въ това направление отъ частни хора и на дирението срѣдства за тая цѣль, като въ сѣщото време, нарочно, народното образование се ограничава и се заключава въ непроходими прегради отъ тъмнина. Причината на това е, безъ съмнѣние, отсѣтствието на идеята да се работи за народа и съ народа, отсѣтствието на идеални стремления у нашата интеллигенция, което, разбира се, произлиза отъ отсѣтствието на идейно въспитание, идейни знания. По тая сѣщата причина въ послѣдне

време у насъ се явява едно силно презрѣние къмъ народа и неговитѣ същественни интереси.

Очевидно е, че у насъ става необходимо появлението на едно идеално демократическо движение, което постоянно да посочва на държавата срѣдствата, които дѣйствително могатъ да направятъ нашия народъ силенъ и достоенъ за името образованъ народъ. Появлението на едно таково демократическо движение у насъ става възможно, когато нашата интеллигенция се въспитава въ демократически духъ. А това е работата на нашитѣ публицисти и журналисти. Ако се вгледаме въ историята на съвременнитѣ демократически движения въ Европа, ще видимъ, че тѣ се явяватъ чрезъ литературата, която въспитава читателитѣ си въ началата на демократизма. До сега въ нашата литература слѣдъ освобождението ни таково явление не съществува: но на младитѣ сили на идеалната интеллигентна младежъ е длъжностъ да възбудятъ това движение чрезъ литературата въ живота. И колкото по-скоро се явятъ тѣзи сили, толкова по-лесна ще е задачата имъ. Статията на покойната вече професорка г-жа С. Ковалева за Шведскитѣ селски университети, отъ която правимъ извлѣчение, ни показва, какъ именно интеллигенцията на Швеция и Норвегия е работила за въ полза на своя народъ.

Б-въ

ТРИ ДЕНА ВЪ ЕДИНЪ СЕЛСКИ УНИВЕРСИТЕТЪ ВЪ ШВЕЦИЯ.

Много пжти ми се е случавало да чувамъ за така нарѣчени-тѣ селски университети въ Швеция. И отдавна ми се вече пѣше да се запозная по-отблпзо съ тѣзи заведения. Затова, когато тая година ми се случи да се запозная съ ректорътъ на единъ отъ тия университети и той ми предложи да му ида за нѣколко дена на гости, азъ съ благодарностъ приехъ поканата му и рѣшихъ да се въсползувамъ отъ първата ваканция въ нашия Стокхолмски университетъ, за да навѣстѣхъ моя селски колежъ.

. . . . Ректорътъ, Г. Голмбергъ както всички хора, предани на своето дѣло, обича да говори за него и, щомъ види предъ себе си заинтересуванъ слушатель, готовъ е цѣла лекция да му прочете.

Ето какво узнахъ азъ отъ него тая вечеръ :

Идеята за основанне на висши народни училища се е родила най-напредъ въ Дания, около 1850 г., и родоначалника ѝ е билъ извѣстния теологъ и философъ *Грундвигъ*. Той излизалъ отъ чисто религиозни побуждения, като сѣмѣталъ, че въ челоуѣческата история и въ гражданскитѣ и политическитѣ преврати, дѣйствиува божественния промисълъ. Той казва, че колкото по-вече челоуѣкъ изучава историята, толкова по-вече се прониква отъ мѣдростта на Твореца и се убѣждава въ великитѣ истини на християнската религия.

Необразованния челоуѣкъ не може да бѣде истински християнинъ; за това въ една християнска държава народа не трѣбва да се държи въ тъмнота и невѣжество. А пъкъ за да се запази отъ влиянието на лъжливитѣ науки, трѣбва да му се развие ума, и да му се расширчатъ възглѣдоветѣ.

Грундвигъ ясно е разбираалъ, че философското християнско учение не може да се разбира отъ малолѣтнитѣ дѣца, както трѣбва, и видѣлъ, че е необходимо да се основатъ учебни заведения за възрастнитѣ, и въ тѣхъ да се даватъ такива познания, които сѣ ръководители презъ цѣлия животъ.

Така е разсѣждавалъ Грундвигъ, и подобни съображения сѣ го довели до основанне на първото училище за възрастнитѣ селени. Това училище е имало голѣмъ усѣхъ, и въ кратко време сѣ се намѣрили масса послѣдователи на Грундвига. На тая работа — основанието на висши училища за народа, почнали да гледагъ въ Дания като на единъ християнски подвигъ, и числото на такива училища взело да се увеличава отъ година на година. Повечето отъ тѣхъ били основани на частни сръдства. Мнозина отъ богатитѣ хора сѣ жертвували за устройството имъ голѣма частъ отъ своето богатство; не малко отъ знаменититѣ въ науката личности сѣ се отказали за тия училища отъ блѣстящата си университетска кариера. Така напр. извѣстния физикъ Поль-дела-Куръ, изобрѣтателя на оптичския телеграфъ, който нѣколко пѣти е билъ поканванъ за профессоръ, както въ датскитѣ, така и въ нѣмекитѣ университети, е предпочелъ да остане презъ цѣлия си животъ простъ учителъ въ селския университетъ въ Алсковъ (въ Юландъ).

Отъ най-напредъ основата на тия селски висши училища е била чисто-религиозна, и преподаванието е имало за цѣлъ да подигне нравственния уровень на народа.

Но съ течение на времето, този тѣсенъ теологически характеръ на дагекитѣ висши училища малко по малко се измѣнилъ, както подъ влиянието на нѣкои талантиви хора, които се явили на чело на тѣхъ, така и по изискванията на самия животъ. Засдно съ историята е било введено преподаването на елементарната математика, естественнитѣ науки и много други общеползешни предмѣти, безъ да се обръща внимание, служатъ ли тѣ на непосредственото развитие на нравствеността въ селенитѣ, или не.

Въ сегашно време въ малката Данния се брожатъ повече отъ 40 училища за възрастнитѣ селени, и много отъ тия училища се ползватъ отъ държавна помощъ.

При всѣко училище има общи стаи за живѣние, обща простора трапеза, на която сѣдатъ и ректора и учителитѣ и въспитаницитѣ на обѣдъ, който минава въ поучителни бесѣди.

Изобщо цѣлния животъ на ректора е посвѣтенъ на училището и съ нищо не се различава отъ живота на селенитѣ, за които той служи като живъ примѣръ.

Въ Швеция и Норвегия основаннето на първитѣ селски университети е произлѣзло отъ съвсѣмъ другъ родъ съображения; то е съвпаднало съ преврата въ конституцията на тия страни, който е станалъ на 22 юний 1866 год. Ако сравнимъ това, което е било въ другитѣ европейски държави, нпй ще видимъ, че селенитѣ на Скандинавския полуостровъ още отъ старовреме сѣ се ползували съ значителни политически права. Въ Швеция никога не е съществувало крѣпостно право, но до 1866 год. дворянското съсловие е било привилегировано. Другитѣ три съловия, наместина, имали свои представители въ Шведския сеймъ, но само въ такова малко число, щото болшинството е било всѣкога за дворянитѣ, на които фактически е принадлежало първенствующа роль въ управленнето дѣлата на страната. Но въ 1866 год. една корсина реформа на конституцията е измѣнила това положение на работитѣ. Въ Норвегия дворянството е било съвсѣмъ унищожено, а въ Швеция на дворянитѣ е оставено незавидното право да се съхраняватъ гербоветѣ имъ въ тѣй нарѣчената рццарска зала и да притуратъ къмъ фамилитѣ си частичката „af“ и да представляватъ женитѣ и дѣщеритѣ си предъ царския дворъ.

А въ политическо отношение правата на всички съсловия сж уравниени.

Заедно съ тоя политически превратъ въ Швеция и Норвегия се вземло задължителното и безплатното преподаване за народа. Общинскитѣ учреждения сж длъжни да поставятъ така първоначалнитѣ училища, щото да има мѣсто за всеко дѣте, безъ разлика на полъ, тъй като всичкитѣ първоначални училища въ Скандинавия сж общи за момчетата и момичетата. Тѣй като отъ ученицитѣ не взематъ плата, то всеки има възможность да си праща дѣцата: но ако нѣкой не ги праща, насила ги взематъ и го прафирватъ даже. Паричната глоба се взема сжщо и отъ всеки майсторъ, отъ всеки фабрикантъ, който приеме за слуга момче или момиче, което нѣма свидетелство, че е довършило три годишния курсъ на първоначалното училище.

При бързото нарастванне на числото на първоначални народни училища, което е станало подиръ държавния превратъ въ 1866 год., можеше да се страхува човѣкъ, че ще има недостаткъкъ отъ способни и знающи учители за тия училища. Това страхуване излѣзе обаче неоснователно, благодарение на това, че въ сѣщото време въ срѣдата на интеллигентната, преимущественно университетска, младежъ въ Швеция и Норвегия се е появило силно стремление къмъ народничество.

И ако се прослѣди литературата отъ 60-тѣ и 70-тѣ години, ний ще се увѣримъ, че тя изобилва съ голѣмо количество повѣсти и романи отъ селекия животъ. Тая литература съ народническото си направление свидетелствува отъ една страна за това, че въ интеллигентното общество се е пробудилъ интересъ къмъ живота на народа, а отъ друга страна, житиѣ и увлекателни разкази на талантиливитѣ писатели сж пробуждали тоя интересъ, като сж представявали на градската младежъ нови идеали и възбуждали въ нея стремление да отърси класическия прахъ на университетскитѣ аудитории и чиновнически канцелярии и да въстановятъ скъсаната връзка съ народа. Младежъта, която е свършвала съ успѣхъ университета, намѣсто да се надпреварва, кой да вземе каквато и да е държавна служба, тичала за учители въ народнитѣ училища.

Въ това време се е родила твърдѣ естествената мисль да се основатъ въ Швеция и Норвегия училища за възрастнитѣ селени. Първитѣ такива училища въ Норвегия били уредени по образа на датскитѣ, които сж се ползували съ такъвъ добъръ ус-

иѣхъ. Но наскоро тѣ получили съвѣтъ друго направление. На чело на тѣзи работи се явили най-талантливитѣ водители на народната партия въ Норвегия: Бйорнесокъ и Улманъ. Първия (известенъ сега писателъ) е говорилъ въдушевени рѣчи на всевъзможни митинги и е писалъ пламенни статии по всичкитѣ газети и журнали, като е подбуждалъ всичко талантливо въ тогавашната младежъ да служи на народа. Втория, току-що свършивши университета, се е ползувалъ, благодарение на краснорѣчието си, съ такава популярностъ между студентитѣ, щото избирателния комитетъ на демократическата партия въ Християния се е обърналъ къмъ него и му предложилъ да го постави за свой кандидатъ въ парламента. Улманъ се отказалъ обаче отъ това предложение, което му отваряло вратата на политическия нѣтъ и предчиело да се посвѣти цѣлъ въ работата на народнитѣ училища.

Но понеже той самъ е нѣмалъ достатъченъ капиталъ за да отвори свое частно училище, а отъ тия, които съ съществувази вече въ Норвегия, не удобрявалъ нито едно, той почналъ да ходи отъ едно мѣсто на друго, оставалъ по три, четири мѣсеца въ най-отдалеченитѣ селца въ Норвегия и държалъ лекции на селенитѣ. Такъвъ скитнически животъ Улманъ съ младата си жена е прекаралъ нѣколко години. Отпърво той се ползувалъ съ малкъ успехъ. Мѣстното духовенство, кждѣто и да огидѣлъ той, му е прѣчело; защото се боело да не изгуби влиянието си надъ народа. Самитѣ селени отпърво не показвали особена ревностъ къмъ науката, отнасяли се къмъ лекциитѣ му студено и очаквали да видятъ, какво ще да излѣзе отъ тая празна работа. Понеже Улманъ е избиралъ за врѣмешното си стоение най-затѣнтени мѣста, кждѣто най-малко е проникналъ лѣча на просвѣщенieto, то по нѣкога е сполучвалъ да събере не повече отъ 15 — 16 души: но той не се е отчайвалъ и е четялъ лекциитѣ си съ сѣлния интересъ, съ какъвто би ги челъ предъ многобройна избрана публика. Полека-лека славата на неговитѣ уроци почнала да расте и да се распространява между селенитѣ, и отъ веѣкъдѣ взели да се стичатъ при него слушатели. Най-сетнѣ неговата слава като лекторъ станала до толкозь велика, щото Стуртинга (Норвежкия парламентъ) рѣшилъ да му отпусне доста голѣма помощъ за урежданieto и съгражданieto на едно постоянно училище за възрастнитѣ селени, споредъ както той намѣри за добръ и съ какъвто ще программа. Въ сегашно врѣме неговото училище, или университетъ за селенитѣ въ Спюрдъ (въ сѣверната часть на Телемаркъ)

е едно отъ най-обширнитѣ отъ този родъ учреждения въ Норвегия. То вече твърдѣ много се отклонило отъ първоначалния планъ, отъ който сж се придържали училищата на Грундвига, и много повече се грижатъ въ него за общеобразователното и политическото въспитание на селенитѣ, отъ колкото за богословското.

Въ Швеция първитѣ висши училища за селенитѣ били основани не по частна инициатива, а на държавни сръдства, за което има да се благодари на така нарѣчената селска партия въ парламента, която още отъ началото е предвидѣла въ своята програма основаването на подобни училища.

„Бъдъщето на Швеция се намира въ ръцѣтѣ на селенитѣ“, казва г. Голмбергъ. „Надали фабричната промишленостъ ще се развие у насъ така, както на западъ; и вѣроятно е, че Швеция ще остане за дълго време страна преимущественно земеделска.

Едрото землевладѣние се распада вече на малки дѣлове. Земята у насъ (въ Швеция) не е тъй плодородна, както въ другитѣ страни и трѣбва голѣмъ трудъ за да се обработи. Презъ лѣтото всички членове отъ едно семейство сж на работа. А зимасть, когато нѣма работа, у всички почти остава много свободно време. Прибавете още при това; че велѣдствие на мѣстнитѣ и климатическитѣ условия въ Швеция, всичкитѣ съобщения съ външния свѣтъ биватъ твърдѣ затруднени. Разбира се, че при такова принудено бездѣлие у грубия, неразвития чловѣкъ могатъ да се възбудятъ всички животински инстинкти; и отварянието на таква училища се явява като една необходимостъ за възрастнитѣ селене, гдѣто тѣ могатъ да си усвоѣтъ знания и интереси, способни да ги ръководѣтъ презъ послѣдующия имъ животъ“.

— Но позволете ми, прекъснахъ го азъ, позволете ми да кажа, че за да си праща нѣкой доброволно своя възрастенъ синъ, своя работникъ, въ такова училище, къдѣто се добиватъ само абстрактни знания, но никаква пряма полза, се изисква голѣма частъ идеализмъ.

— Въ дѣйствителностъ, такъвъ идеализмъ съществува у селенитѣ, отговори ми Г. Голмбергъ. Сега за сега въ Швеция, при четири милионното ѣ население, такива университети има до двадесетъ и петъ. Ний имаме и достатѣчни специални училища, въ които могатъ да се подготвятъ бъдѣщитѣ свѣщенници, чиновници или юристи. Но селскитѣ университети трѣбва да гонѣтъ съвѣсѣмъ друга цѣль: безъ да откъсватъ селенина отъ земята, безъ да правятъ отъ него машина, сгодна за тая или оная

специалностъ, тѣ трѣбва да пробуждатъ въ него чловѣческо съзнание, да му даждъ поне общо понятие за съкровищата, които чловѣчеството е натрунало съ помощта на науката и искусство-то и да го приучатъ на тия умственни наслаждения, които сѣ достъпни на интеллигентнитѣ слоеве на обществото.

„Както виждате, цѣльта е напълно идеална. Нито дипломи, нито права даватъ селскитѣ университети, никаква пряма непосредствена полза тѣ не даватъ на ученицитѣ: училищната плата възлиза на 50 крона (повече отъ 200 лева : п все пакъ у тия 25 училища се стичатъ богати и бѣди селени даже отъ доста далечни мѣста. Въ тѣхъ се срѣщатъ и такива, които сѣ печелили нѣколко години наредъ за да иматъ възможностъ послѣ да слѣдватъ една или двѣ зими. Училището имъ оставяло до толкосъ добро впечатление, щото отъ сегнѣ, презъ цѣлия си живогъ си спомняли за тия ученически години и като за най-добро време презъ живота имъ. Голѣмо число ученици си пишѣтъ съ ректора и искатъ много пакти отъ него съвѣти, какъ да постѣпватъ по извѣстна работа.

„Расказитѣ, които върнаитѣ се ученици расправятъ у дома си, възбуждатъ въ по-младитѣ хора желанне да се поучатъ и тѣ. Въ Норвегия и Дания повечето отъ селскитѣ училища сѣ общи за мъжегъ и женитѣ. А пакъ въ Швеция, почти на всѣкъдѣ има по два курса : зименъ за мъжѣтѣ и лѣтенъ за момичетата. И е забѣлѣзано, че момъкъ или мома, които сѣ били въ училище, току-тъй не се оженва или омжва за такова лице, което не е получило сѣщо такова образование. Често се случаватъ, щото нѣкой момъкъ „отъ учениятѣ“ си избира годеница ; но преди да се ожени за нея иска, щото тя да се поучи въ селскитѣ университети, и, предъ видъ на това, той отлага свадбата за година или двѣ. А по нѣкога се случаватъ, че току-що вѣнчанитѣ младоженци отиватъ и двамата заедно да се учатъ въ едно отъ общитѣ училища.

„Нѣма съмнѣние, че слѣдъ възврѣщанието си у дома, ученицитѣ занасятъ много нови, до тогавъ неизвѣстни по тѣхъ, въ село, вкусове и потребности. Навѣрно може да се предскаже, че слѣдъ откриванието на висше селско училище въ нѣкоя мѣстность, тогчасъ ще се отворятъ нѣколко библиотеки за четение, основава се нѣкакъвъ „gesang-verein“ (Пѣснопойска дружинка), начева се издаванието на мѣстно вѣстниче ; и наопаки, числото на кръчмитѣ и на трактиритѣ се намалява. По този начинъ всѣко вис-

ше училище има чрезвичайно голѣмо влияние на цѣлата окржаваща мѣстность.

Личността на ректора въ селскитѣ училища има голѣмо значение. Отъ него зависи избора на другитѣ учители и характера на цѣлото преподавание. Но той бива и добръ възнаграждаванъ и получава по 3—4 хиляди крона годишно и хубава къща съ една часть земя за градина: за това на всеѣко вакантно мѣсто въ висшитѣ селски училища се явяватъ по пѣколко способни и учени кандидати, така щото има голѣма възможность да се направи добъръ изборъ.

„Ректоръ се избира обикновенно за петъ години; но ако той си изпълнява съвѣстно работата, слѣдъ свършването обикновенно се избира на ново. Така съмъ азъ напр. Отъ като се е основало това училище, азъ съмъ все ректоръ и до сега не съмъ ималъ съ никого неприятности, нито съ ученицитѣ, нито съ родителитѣ имъ, нито съ непосредственото си началство.

А на запитването ми „отъ кого се състои то?“ г. Голмбергъ ми отговори, че началството му се състои огъ петъ члена. Единъ отъ тѣхъ е той самъ, двамата се избиратъ всеѣка година отъ постоянната комисия, а другитѣ двама сж отъ особена корпорация, която се състои отъ всички ония, които сж пожертвували по нѣщо за училището. Тия послѣднитѣ повечето биватъ селени, но иматъ доста тактъ и деликатность. Ако забължватъ, че ректора добръ си гледа работата и се грижи за училището, тѣ му даватъ пълна свобода въ работата му.

На запитването ми, какви сж отношенията ви съ духовенството, той ми каза, че то „нѣма никакво влияние надъ училищата, тѣй като въ программата на нашитѣ училища преподаването на Законъ Божий не влиза.

„Изобщо, ний се стараемъ, колкото се може, по-малка догматичность да има въ нашето преподавание. Нѣма точна программа за всичкитѣ училища, и отъ ректора зависи да промѣни курса, като взема въ съображение състава на ученицитѣ и нуждитѣ на извѣстно време. Съ една дума много зависи отъ личността и талантливостта на ректора. Щомъ той съумѣе да внуши довѣрие на селениитѣ, тѣ му оставятъ пълна свобода и, разумѣва се, само при това условие, т.е., ако му е оставено да води дѣлото на своя отговорность и по свое разбиране, и може чловѣкъ да се предаде съ цѣла душа на работата си. Ето напримѣръ азъ съ жена си, каза г. Голмбергъ, като хвърляше нѣженъ поглѣдъ на другар-

ката си, така сме се сродили съ това училище, щото то напълно замѣтя мѣстото на дѣцата ни, съ които Господъ не ни е надарилъ, и ето нѣ наскоро ще се изпълнятъ 15 год. отъ като сме си съерѣдоточили върху него всичкитѣ наши грижи и мисли“.

Годишния курсъ се почва отъ 1 Ноемврий и се продължава до началото или до края на Априлий, като се гледа на това, дали рано или късно се запролѣтвява, дали полската работа е бърза или не. Стантѣ, които служатъ за классове, сѣ доста добри. По стѣнитѣ имъ сѣ покачени карти и различни рисунки по естествениата история. При училището се намира също така и доста добръ уредена библиотека.

Освѣнъ ректора въ училището има още единъ постояненъ учителъ, и освѣнъ това всѣка година се условия учителъ по рисуване и по пѣние.

За издрѣжката на това училище се отпускатъ отъ парламента 3,800 крона, а отъ мѣстната постоянна коммисия 4,700. Освѣнъ това отъ всѣки ученикъ се зема годишна плата 50 крона. Отъ всичкитѣ тия пари се плаща 4,000 крона на ректора, 2,000 на помощника му и 800 на другитѣ случайни учители; а съ останалитѣ отопляватъ, освѣтляватъ училището и купуватъ книги и различни учебни пособия. Уроцитѣ се начеватъ въ седемъ часа. Преподаватъ се правописание, аритметика, първоначална геометрия и чертанне планове на селски постройки. Уроцитѣ по историята и географията се преподаватъ до обѣдъ. Срѣдната възраст на ученицитѣ е отъ 18-23 год., но срѣщатъ се и по-старички. Така азъ видѣхъ единъ на 33 год., който на гледъ се показваше и по-старъ. Той е билъ занаятчия — ковачъ, и цѣли десетъ години спестявалъ пари, за да може да прекара поне една зима въ училище. Като чловѣкъ отвикналъ, ученето му се даваше твърдѣ мъчно, но той полага голѣми старания за да се възползува отъ стоението си тукъ.

Като го запитахъ, доволенъ ли е отъ училището и не му ли е жалко за паритѣ, които харчи, той ми каза: „ахъ, какво казвате вий! Аче азъ, може да се каже, не бѣхъ човѣкъ, до като не бѣхъ донелъ тукъ!“

Азъ забѣлѣзахъ, че ученицитѣ много добръ се учатъ по всички предмети. „Мозъкътъ имъ, казва г. Голмбергъ, е направенъ отъ мека глина. Каквото ново и да имъ кажешъ, заведиждъ се отпечатва въ главата имъ. Онова, което дѣцата научаватъ съ години, тѣ го усвояватъ въ нѣколко мѣсеца. Тази възраст е най-благодарната за ученпе“.

— Дали не имъ вреди това умствено занятие? Не се ли отражава вредно на здравието имъ това промѣнение отъ физически трудъ на умственъ? попитахъ азъ.

— Въ първитъ недѣли, тѣ наистинна страдатъ отъ приливъ на кръвта и главоболие, отговори г. Голмбергъ. Но това произлиза споредъ мене, отъ това, че тѣ не сж навикнали на такъвъ животъ да сѣдатъ постоянно на едно мѣсто. Но сега вече пий введохме гимнастика и надвечеръ правимъ игри или се надпреварваме въ бѣгане. Това много помага, и въ края на единъ мѣсець ученицитѣ навикватъ и не се оплакватъ отъ болѣдувание.

По желанието на ученицитѣ тая година при училището сж учредени специални классове по рисование и чертане, и мнозина отъ ученицитѣ показватъ голѣма способностъ къмъ тия предмети. На мене ми показахъ нѣколко плана отъ домашни сгради, измислени отъ селени, които би направили честь на всеки ученикъ отъ Стокхолмското архитектурско училище. Сжщо така тѣ успѣватъ и по краснописанието, само че на всички почерка е почти единъ и сжщъ. Не зная отъ какво произлиза това, дали отъ голѣмата способностъ да подражаватъ или отъ начина на преподаването.

Подиръ обѣдъ биватъ най-интереснитѣ занятия въ училището. По нѣкога за да се научатъ ученицитѣ на процедурата на общественитѣ избори, ректора прави въ видъ на игра, избори. Избиратъ се членове за постоянната коммисия, послѣ правятъ заседания, въ които се рѣшава нѣкой въпросъ отъ ония, които най-често се срѣщатъ въ селския животъ.

Другъ пѣтъ ректора имъ прочита нѣщо и послѣ изобщо обсжждатъ прочетеното. Така днесъ г. Голмбергъ имъ расказа историята за откритието на Америка. Той съ увлечение имъ расправи, колко преняствия е срѣщалъ Колумбъ, какви хитрости е употрѣбилъ за да накара матроситѣ си да потърпятъ малко. И трѣбва чловѣкъ самъ да види какъвъ въеторгъ възбужда въ тия млади слушатели тоя расказъ, който е извѣстенъ на насъ още отъ дѣтнство.

Въ классоветѣ има такава тишина, щото мухата се чува. Всички впили очи въ учителя и слушатъ; само силното дишание презъ носа на нѣкой съвсѣмъ захласнатъ слушатель нарушава тишината. Азъ мисля, кой и да е отъ най-популярнитѣ професори на нашитѣ университети, би се радвалъ ако само единъ пѣтъ му се удадеше да наелектризира така аудиторията си, ако единъ

лжтъ само би го слушали така, както слушахъ днесъ г. Голмберга.

На другия день и азъ поискахъ да занимаю ученицитѣ: а мевъ ми се поиска, щото и мене да послушатъ съ такова внимание, както вчера слушахъ ректора.

Азъ имъ поговорихъ за Руссия. Тѣ ме распитвахъ, какъ живѣять русскитѣ селенїи, бѣдни ли сѣ тѣ? иматъ ли много нива? иматъ ли такива училища, каквито въ Швеция?

До късно говорихме ний съ тѣхъ въ тая вечеръ за Россія.

Лѣжещець тая ноць въ постелката, азъ дълго не можахъ да заснѣ: въ главата ми се въртѣхъ мисли все за далечната родина. Мислѣхъ си: да ли ще ми се падне нѣкога въ живота, въ нѣкое захвърлено, затѣнтено русско селце да разказвамъ на кучинки русски млади селене за Швеция, както днесъ разказвахъ на шведитѣ за Россія?

Кркъ.

КНИЖНИНА.

ПЕДАГОГИЧЕСКИ КУРИОЗЪ.

Една моя сродница, ученичка отъ II-ий класъ, б'ше дошла у дома за да прекара една вечеръ, събота ср'щу нед'ля, заедно съ сестрит' ми.

Сл'дъ вечерята, вс'кой отъ насъ се залови за четенье. Азъ преглеждахъ съчинението на Jules Andrieu — Philosophie et morale.

По едно време, вниманието ми биде обърнато къмъ сродницата ми, която б'бреше н'що.

— Какво е то, д'то четешъ т'й напр'гнато? попитахъ я азъ.

— Женското царуване! р'че тя *и се зачерви*.

— Какъ? Царуванието на женит' ли? Интересно! Въ коя книга го има това?

— Въ Втора Читанка, р'че тя и ми подаде книгата си.

Нам'сто читанка, въ р'ц'т' ми се оказа „Христоматия за долнит' класове на гимназиит' и общинскит' класни училища. Съставили Д. Мишевъ, Ст. Костовъ. Томъ II. Пловдивъ, 1890“. А по-нататъкъ: „помагало по изучаване Българскит' езикъ въ вторий класъ“.

Т'зи рекламни етикети отъ една страна, а отъ друга, изв'стността на Д. Мишевъ и Ст. Костовъ като двигатели на нашата *свременна* педагогическа литература, б'хж достатъчни да ми внушатъ по-гол'мъ интересъ за „Женското Царуване“.

По-рано, азъ имахъ удоволствието да чет' въ н'кои в'стници, ималъ съмъ и случайтъ да слушамъ въ една сказка н'що за женит' въ н'кои американски щати, гд'то т' сж удостоени съ правото на избиратели, па даже и на избираеми. Опит'тъ въ т'зи щати е доказалъ, че жената ц'ни изборното право по-високо, нежели цивилизования европеецъ; че при упражняванието му, тя не се подава на никакви подкупи, въпр'ки установенит' въ ущ'рбъ на нейното достоинство предразс'дъци за нейната *слабостъ*; тогасъ когато мжж'тъ, за н'колко лева или даже за една чаша ракийца, готовъ е да раз-

мѣни избирателното си право, или да го упражни по волята и въ полза на оновова, който би му поднесълъ или само би му обѣщалъ, кое да е отъ тѣзи *блага*. . . .

Освѣнъ туй, извѣстно ми бѣше, че на западъ — въ Англия, Белгия Франция, Германия и Австрия — женитѣ активно дѣйствуватъ за политическата си емансипация, за придобиване правото, което имъ се отказва, да взиматъ участие не само въ тѣжката борба за сществуване, ами и въ уреждане-общезитейскитѣ, общественнитѣ, държавнитѣ работи.

Прибавете къмъ всичко туй нашето *прогрессивно направление*, стрѣмлението отъ день на день да станемъ народъ цивилизованъ, съ собствени свои сили, по мимо въздѣйствието на онѣзи наши съсѣди, които надменно претендиратъ, че сж разсадници на цивилизацията въ Истокъ, „стари“, „нови“ *роднини*“ или други, — и вий лесно ще си обясните любопитството, съ което започнахъ да четж „Женското Царуване“.

*
* *

Темата се започва съ едно магистрално встъпление, което поставя читателтъ въ онази епоха, въ едно време, когато ходѣлъ Господъ и св. Петръ по земята да видятъ, какво правятъ хората, и слѣдва важно, важно :

„Господъ и св. Петръ дошле въ едно село и чули, че мъжтъ мърмялъ жената за нѣкоя къщна работа. Св. Петръ помолить Господа да направи промѣна : мъжетъ да вършатъ къщната работа, както я вършели до тогава женитѣ, а послѣднитѣ да заематъ мѣстото на първитѣ : женитѣ да оржатъ, да ходятъ въ гората за дърва, на воденица, на войска, на вредъ — на мѣстото на мъжетъ.

„Господъ се съгласиль на Петровата молба, и, както рѣкълъ, тѣй и станало“.

На другия день, нова екскурсия. Картината се измѣнила : женитѣ оржатъ, бержатъ дърва, каратъ млѣво на воденица — „живъ мъжъ се не види по полето“.

Стигнали въ едно село. Като минували по край единъ вратникъ, видѣли, че една жена си метѣла двора съ гумняната метла. „И, защото тя била господаръ вкъщи, възсѣднала мъжа си и го карала да я носи пълзишкомъ, а тя да мете двора отъ гърба му!“

„Господь видѣлъ, нѣ се *ирѣсторилъ*, че не види, а свети Петръ видѣлъ добръ. Господь не казалъ на Петра нищо, а Петръ не смѣялъ да кажи на Господа, що видѣлъ . . .“!?

Колко характеристично!

Господь и Св. Петръ се престорили на бѣжеци, съ патерици и съ струнѣни(?) торби преплѣснати презъ рамо. Отишли на друго село. Мръквало. Дошли до единъ вратникъ и похлопали. Посрѣщналъ ги мжжътъ. Поискали да ги пустне да ношуватъ.

„— Да ви пуснъ, дѣдо, му отговорилъ мжжътъ, ала ме е страхъ отъ жената: сега женитѣ царуватъ“.

„— Пусни ни, пусни; пусни ни за боже име: ний не щемъ нищо — хлѣбъ си имаме въ торбитѣ; ще похапнемъ и ще си легнемъ, ей тамъ подъ стрѣхата, и ще заспимъ — ний сме хора пжтници, уморени и отрепани сме отъ пжтъ? Грохнали сме . . . щомъ легнемъ, ще заспимъ . . .“ Мжжътъ се почесалъ въ тида, помислилъ, помислилъ и имъ казалъ: влѣзте!“

„Двамата бѣжеци влѣзли въ двора; отишли подъ стрѣхата; сѣднали; снели си торбитѣ на мѣсто възглавници; легнали си и заспали . . .“

„Подиръ малко дошла си и жената отъ *кърската* работа; испрегнала воловетъ; пустнала ги въ хлѣва, а мжжътъ ги настанилъ.“

„Като хванала да влѣзва вкжци, тя видѣла бѣжецитѣ и се расхвучала. Щомъ дошълъ мжжъ ѝ вкжци, жената му намѣрила хиляди недостатъци; ѣстието изегнижло, вкжци непометено; дѣцата заспали гладни; квачкитѣ не прибрали, хлѣбътъ суровъ. . . . Намѣрила му *кабагатъ* и тамъ, гдѣто го нѣмало . . .“

„— „Ами какви сж тѣзи слѣпци, гдѣто сж дѣгнали тамъ, бре? . . .“

„— Мари жепо, рекълъ ѝ мжжътъ съ умиденъ гласъ, — хора бѣжеци: просъжтъ за *Господа* — чужденци: не познаватъ никого въ селото; *идижжъ на вратника ни(?)*; молижъ ме да ги пуснъ да преношуватъ ей-тукъ, подъ стрѣхата, не щѣхъ и прага да прескочжтъ; ѣдожжъ отъ торбитѣ си; дадохъ имъ водица; пийжжж; уморени и капнжли отъ пжтъ, щомъ си легнажъ и захъркажъ. . . .“

„— Захъркажъ ли? . . . Кой ги знае, какви сж влѣхви: нощесъ ще стапатъ, ще пи обержтъ, и — толкосъ ще ги видишъ! . . . Чакай да имъ обады азъ тѣмъ, та да помнжтъ,

додѣ сж живи. . . “ Грабва кобилицата, отива при заспалитѣ бжецци и захваща Петра — че горѣ, че долу, че по гърба, че по краката, по рждѣтѣ, по главата — набива го добрѣ и влѣзва да се кара съ мжжа си. Подирѣ малко, чува се и вжщи бой — цаанѣ, туупѣ: натупва и мжжа си, и още не се укротива, все вика. . . .“

„Петрѣ, рекълѣ на ума си: „тя пакѣ ще дойде да ме бие и ще ме смаже. . .“ става, премѣства се и си лѣга задѣ Господа“.

Подирѣ малко жената излѣзла по-сърдита, взема пакѣ кобилицата, и: „азѣ томува напарихѣ коститѣ, чакай, чакай сега нѣкъ тогова да наизредж! . . .“ та захваща и втория. . . . Като го паложила и него, влѣзла вжщи, наѣла се, лѣгнжала си и заснала. . . .“

„Сутрипѣта, като взело да се зазорява, мжжѣтѣ дошелѣ при бжецитѣ и, като ги *сбудило*, рекълѣ имѣ: „хайде, братия, ставайте и си идѣте, зерѣ като се сбуди жената, пакѣ ще ѣдемѣ бой. . . .“

„Бжецитѣ станали, преплѣснали си торбитѣ, взели си матерницитѣ и си отишли“.

„Като вървѣли изѣ пѣтъ, Свети Петрѣ казалѣ: „Господи, прости ме! Азѣ збъркахѣ. . .“ Падналѣ на колѣнѣ и взелѣ да цѣлува на Господа краката. . . .“

„— „Какво си ми съгрѣшилѣ, рекълѣ му Господѣ, та искамѣ прошка?“

„— „Прости ме, Господи: збъркахѣ, съгрѣшихѣ, за гдѣто те молахѣ да дадешѣ на женитѣ царство. . . . Ношесѣ два пѣти съмѣ ѣлъ бой съ кобилицата. . . . я ми погледай мѣсата: сини сж — котлени. . . .“

„— „Азѣ нѣкъ тѣй дълбоко съмѣ спалѣ, че нищо не съмѣ чулѣ“, отговорилѣ му Господѣ (*а той чулѣ и всичко видѣлѣ*). Нѣ като ме толковѣ молишѣ нека бжде споредѣ молбата ти. . . .“ И оттогава взели пакѣ мжжѣтѣ да заповѣдватѣ, и тѣй върви и до сега, а какво ще бжде отсега нататѣкъ, Господѣ знае!“

* *
*

Можете си представи впечатлението, което ми произведе прочитанието на тази . . . галиматия.

— И това ви се предава за урокѣ?! обърнахѣ се къмъ средницата си.

— Разбира се. Г. Учителя ни каза, че трѣбва да го научимъ па-изустъ.

— Ти си ученичка въ втория классъ?

— Да.

— Ами учителя не ви ли обяснява значението на този урокъ и важноcтѣта, която трѣбва да му отдавате?

— Не.

Отъ по-нататашнитѣ ми запитвания се оказа, че урокътъ е билъ даденъ отъ единъ доста *ошигенъ* учителъ: той е учителствувалъ повече отъ десетъ години. При това, той е отъ нашитѣ *прогрессисти*, свободолюбъ, просвѣтителъ ужъ Единъ приятелъ ми говореше, че мнозина си служатъ съ тѣзи и други такива думи за маскирание невѣжеството си и грубия егоизмъ; фактътъ го оправдава.

Допущамъ, че това е една проста „народна приказка“, която може би да е била разказана на Мишева и Костова отъ баба имъ; но не разбирамъ, щото тази груба „приказка“, която е далечъ отъ да бѣде правдивна, сжщо по-малко — поучителна, да се цопни въ единъ учебникъ, да се преподава въ нашитѣ училища и да се изисква отъ ученици и ученички изучаването ѝ *на изустъ*!

Каква е облагата, която очакватъ нашитѣ педагози отъ това умствено развитие на ученицитѣ и ученичкитѣ ни? Развитие тѣхната впечатлителностъ ли? Подиганне урвенътъ на нравственостѣта имъ ли? — Или пъкъ уцѣрбяване послѣдната: въѣвание въ крѣхкия характеръ на младенеца апипатия къмъ способността на едната половина отъ челоѣческия родъ, и внушаване на дѣцата едно работѣно самоотдаване подъ опеката на премждритѣ пеносци на фустѣ?

Цѣльта ми не е тука да се застъпвамъ за равноправие-то на двата пола. Не искамъ да укажа на криминалната статистика, за да доказвамъ, кой отъ тѣзи два пола дава най-много обитатели на тюрмитѣ. Още по-малко можъ да се простржъ, за да издирвамъ най-важния факторъ въ въспитанието и облагородяванието на бѣдждитѣ поколѣния. Върху това другъ пжтъ.

Искамъ да представя на читателитѣ дѣйствието, което произвежда надъ ученицитѣ тази тема. За туй, нека говори сама ученичката:

— На другия день, другъ единъ учителъ, предалъ на ученицитѣ сжщия урокъ. Като си отивахме на пладнѣ по къ-

щята, нѣколко момчета вървѣхъ подиръ насъ и ни се подсмивахъ. Много ни бѣше мѣчно. Една отъ другаркитѣ ми ги попита :

Защо ни се смѣете бре, що не си вървите по пѣти?

Ха, ха, ха! закикотихъ се момчетата. Четохте ли какво било женското царство?“

Е, че какво отъ туй?

Ей тѣй, на! Васъ за пищо не ви бива. Дяду Господь е далъ царството на женитѣ, нѣкъ тѣ завъзсѣдали мжегѣ си и малко останало да смажатъ отъ бой и Св. Петра! Ихъ, не ви е срамъ!...

А другъ добавилъ :

— Ама Господь си знае работата : той не дава рога на бодлива крава. Като видялъ, че жената има само дълга коса, а умѣтъ ѝ не струва ни парá, взелъ царството и го далъ на мъжѣтъ!

На това една отъ ученичкитѣ възразила :

— Тѣй било то! Всячко това е лъжа, измислица.

— Какъ щяду да е лъжа, мари? рѣкълъ единъ другъ ученикъ, вѣроятно нѣкой „бутни-колиба“. Това е писано въ книгата, туй ни го разказва и учителя!

— И ний, продължи моята сродница, побързахме да си идимъ по-скоро засрамени...

— Ами ти вървашъ ли това, което е писано за женското царство? попитахъ ѝ азъ.

— Та знамъ ли!...

„Та знамъ ли“. Колко ли учители педагози ще отговорятъ така на въпроса : Защо се дава това на ученицитѣ за урокъ?

К.

ЕСТЕТИКА И ЕСТЕТИЦИ*)

(Посвѣщава се рецензенту на *Разрушение на естетиката*, отъ Д. И. Писаревъ. Девница, кн. II 1890 г.

Преди тридесетъ години Добролюбовъ е утвърждавалъ, че „естетическата критика е останала наслѣдство на чувствителнитѣ госпожици“. Талантливия критикъ много се е възмущавалъ и, както често се случаваша, своето вътрѣшно желание е показалъ за осмѣщенъ фактъ. Естетическитѣ учения никога не ще господствувать, но всекога съществуваатъ, а въ минути на общественъ застой неизбѣжно ще пеняватъ на пръвъ планъ. Това е лесно за разбиране. Може да се живѣе безъ сериозни уметвени интереси, но да се живѣе безъ всекакви интереси, безъ какви да е идеи и идеали, — не е възможно за хора и общества колко да е, закачени отъ културата. Въ такива моменти естетиката е драга гостенка за всички страдаюци отъ малодушие, заразени отъ страхъ къмъ мисълта, за всички уметвенно и нравствено истощени хора.

Какво нѣщо е искусство? Какво нѣщо е художникъ?

По тия въпроси да дадемъ думата на двама руски писатели, принадлежащи къмъ най-хубавия, първи расцвѣтъ на нашата литература. Ето какво говори едина отъ тѣхъ:

„Произведението на искусството е хубаво или лошо споредъ това, какво говори, какъ говори и до колко отъ дуна говори художникътъ. 1) За да може художника да знае, за какво трѣбва да говори, нужно е, щото той да знае това, което е свойственно на всичкото човѣчество и, заедно съ това, още и неизвѣстно нему, т. е. на човѣчеството. За да знае това, художника трѣбва да се е дигналъ до равнището на висшето образование въ своя въкъ, а главно, да не живѣе егоистически животъ, а да бѣде участникъ въ общия животъ на човѣчеството. И за това нито невъжественния, нито себелюбия човѣкъ не може да бѣде значителенъ художникъ. 2) За да може да говори хубаво това, което той иска да говори (съ думата „говори“ азъ разбирамъ всеко художественно изражение на мисълта), художникътъ трѣбва да овладѣе занаята. А за да овладѣе занаята, трѣбва много и дълго време да работи, като подхвърля трудътъ си само на свои вътрѣшенъ смѣлъ. 3) За да може отъ цѣла душа да говори това, което говори, художника трѣбва да обича свой предметъ. А за това е нужно да не начева да говори за това, къмъ което е равнодушенъ и за което може да мълчи; а да говори само за това, за което не може да не говори, за това, което страстно обича. Отъ тѣзи три основни условия на всеко произведение на искусството главно е послѣдното: безъ него, безъ любовъ къмъ предмета, по-не, безъ искрено, правдиво отношение къмъ него, нѣма произведение на искусството. Първтъ на искусството е страстната любовъ на художника къмъ предмета си, а ако това го има, произведението всекога ще удовлетворява и другитѣ двѣ искания — съдържателността и красотата: съдържателността ще удовле-

*) Ний помѣстяме туй изводъ отъ статията на М. Протопоповъ, Мотиви русской критики (Сѣверный Вѣстникъ 1890 г. кн. 3 и 4.), като се надѣваме, че ще принесе полза на младитѣ „почитатели на естетиката“ и на нѣкои незодѣли рецензенти. Ред.

творява затова, че невъзможно е страстно да се обича нищожен предмет ; а красотата затова, че като обича предмета, художника не ще пожели никакви трудове, за да обляче любимото съдържание въ най-хубави форми“.

Другия писателъ, тъкмо двадесетъ и петъ години по-рано отъ първия, се е неказалъ по същитѣ въпроси както слѣдва :

„Истинния „полезенъ“ поетъ трѣбва да знае и да разбира всичко, което въ дадения моментъ интересува най-добритѣ, най-умнитѣ и най-просвѣтитѣ представители на негова вѣкъ и негова народъ. Като разбира надълбо дѣлбоки смисълъ на всѣко туптение на общественния животъ, поетътъ, като чловѣкъ страстенъ и впечатлителенъ, непременно трѣбва съ всичкитѣ сили на своето същество да обича това, което му се види добро, истинно и прекрасно, и да мрази съ свята и велика умраза оная огромна масса дребни и нищожни глупости, която прѣчи на идеитѣ на истината, доброто и красотата да се облекатъ въ плътъ и кръвъ и да се преобърнатъ въ жива дѣйствителностъ ! Така любовь, пераскъсано свързана съ тази умраза, съставлява и непременно трѣбва да съставлява за истинния поетъ душата на неговата душа, единствения и най-священния символъ на всичкото му съществуване и всичката му дѣятелностъ. „Азъ пиша не съ мастило, както другитѣ, казва Бйорне; азъ пиша съ кръвта на моето сърце и съ сокътъ на моитѣ нерви“. Така, и само така трѣбва да пише всѣкой писателъ. Който пише друго яче, той трѣбва да пише обуща и да пече кравайчета. Поета е най-страстния и най-впечатлителния отъ всичкитѣ писатели и, разбира се, не може да съставлява изключение отъ това правило. А за да пишешъ дѣйствително съ кръвта на сърцето и съ сокътъ на нервитѣ, необходимо е безпрѣдѣлно и дълбоко-съзнателно да обичашъ и мразишъ. А пъкъ за да обичашъ и да мразишъ, и тази любовь и тази умраза да бъдатъ чисти отъ всѣкаквъ примѣсъ на лични користи и дребнаво тщеславие, необходимо е много да се премисли и много да се узнае. А когато се направи всичко това, когато поета обгрне съ своя силенъ умъ великия смисълъ на чловѣческия животъ, на чловѣческата борба и чловѣческата скръбъ, когато той улови яката връзка между отдѣлнитѣ явления, когато разбере какво трѣбва и какво може да се направи, въ каква посока и съ какви позиции трѣбва да се дѣйствува на ума на читающитѣ хора, тогава безсъзнателното и безидеалното творчество става за него абсолютно невъзможно. Общата цѣль на неговия животъ и дѣятелностъ не му даватъ ни минута покой ; тази цѣль го блъзни и го тегли къмъ себе си ; той е щастливъ, когато я вижда предъ себе си по-ясна като че-ли по-близко ; той дохожда въ възхищение, когато вижда, че другитѣ хора разбиратъ неговата пламенна страсть и сами, съ трепетна и маелителна надежда, гледатъ напредъ, на същата велика цѣль ; той страда въ се идеята, когато цѣльта се изгубва въ мъглата на чловѣческитѣ глупости и когато окръжающитѣ го хора се лутатъ мижкикомъ, като се петласкватъ единъ другъ отъ правия пътъ. И вий, госнода естетици, искате щото тикъвъ чловѣкъ като се залава да пише, да се обръща на бѣбриво дѣте, което само не знае, какво и защо бѣлболятъ розовитѣ му устна ! Вий искате щото той бѣлблано да се забавлява съ пѣстритѣ картинки на своята фантазия, именно презъ ония велики и свѣщени минути, когато можаша му умъ отъ процеса на творческото лѣе въ умоветѣ на проститѣ и невѣжественитѣ хора лачи отъ свѣтлина и топлина. Никога това не е бивало и не може да бѣде. Чловѣкъ, който се е досѣгналъ до дървото за познанието на доброто и злото, никога не ще да може, и, което е още по-важно, че никога не ще поиска да се възвърне къмъ растителното състояние на първобитната невинностъ. Който е разумѣлъ и е усѣтилъ до самата дълбочина на развивананата си душа разликата между истината и заблуждението, той ще не ще въ всѣко свое творение ще влага идеитѣ, чувствата и стремленията на вѣчната борба за правдата. И така, по мое мнение, истинския поетъ, като се залава за писанието, дава си строга и ясна смѣтка къмъ кои обща цѣль ще бѣде насочено новото му творение, какво впечатление то ще трѣбва да произведе въ умоветѣ на читателитѣ, каква свѣщenna истина ще докаже то съ синовитѣ ярки картини, какво врѣдително заблуждение то ще изровни подъ самия корень. Поета е великъ борецъ на мисълта, безстрастенъ и безукорисенъ, „рицарь на духа“, както казва Хенрихъ Хайне, или пъкъ по-

ета е нищоженъ паразитъ, който забавлява други нищожни паразити съ своитѣ дребнави фокуси на бесплодното си искуство. Срѣда нѣма: Поета с титанъ, който расклаца планинитѣ на вѣковното зло, или поета е бубулечица, която се рови изъ пращеца на цѣвѣтътъ.

Ето двѣ мнѣния по единъ и сѣщъ въпросъ, показани отъ писатели, които въ всичко друго сѣ несолидарни по между си. Еднѣва отъ тия писатели е забѣлжителенъ художникъ, другия—забѣлжителенъ критикъ. Първия се ползува въ сегашно време съ величайши авторитетъ и мнѣнието му относително искуството исказано на скоро биде най-почтително поерѣцнато отъ съвременната журналистика и прието отъ нея туко-рѣчи като заповѣдъ. Другия въпросенъ писателъ изображава въ сегашно време даже неумиращоущъ, а умрѣлъ левъ, трупѣтъ на когото съвършено безаказано и безопасно ритатъ всички осли и лаятъ го и кѣсатъ венчки поета на нашата благородна журналистика. Неговитѣ възглѣдове сѣ „грубъ“, „едностранчивъ“, „праволинейенъ“ утилитаризмъ: той нищо не отбиралъ отъ искуството; неговата борба съ естетиката била „комична“; статиятъ му блудкави: той е увѣрявалъ, че богущитѣ столятъ по-горѣ отъ Шекспира. Обаче факта е на лице. Левъ Толстой слѣдъ двадесетъ и петъ години подиръ Писарева, (1864—1882) едва-ли не буквално е повторилъ мнѣнието на „праволинейния“ критикъ и все пакъ—Писаревъ, както ни увѣрявалъ, нищо не отбиралъ отъ искуството, а Толстой е царъ на искуството, най-великъ авторитетъ, и неговитѣ естетически мнѣния — непреложни закони или аксиоми. Ето какъ се пишева история! Ето що се нарича справедливостъ!

Нема мнѣнието на Толстой не е просто (разбира се неумношлено) перифразированне мнѣнието на Писарева? „Истинския поетъ трѣбва да знае и да разумѣва всичко, което въ една дадена минута интересува най-добритѣ, най-умнитѣ и най-просвѣтснитѣ представители на неговия вѣкъ и народъ“, казва Писаревъ. „Художника трѣбва да е въ равнието на висшето образование на вѣка си, а главно да живѣе не егоистиченъ животъ, а да бѣде участникъ въ общия животъ на челоуѣчеството“, повтаря, слѣдъ Писарева, Толстой. Поета „ще-не-ще въ всѣко свое творение ще влага идентѣ, чувствата и стремленията на вѣчната борба за правдата“, казва Писаревъ. „Трѣбва да се говори само за това, за което не можешъ да не говоришъ,—за това, което страстно обичашъ“, повтаря Толстой и като че съ цѣлъ да предвари какви да било съмнѣния, притурия: — „невъзможно е страстно да се обича нищоженъ предметъ“. По-голъма солидарностъ не може да се иска. Това сѣ не само едни и сѣщи мисли, това сѣ почти едни и сѣщи думи.

Получава се положенне наистинна комично. Нека Писаревъ да е „праволинейенъ утилитаристъ, който нищо не отбиралъ отъ естетиката и искуството (макаръ мимоходомъ, да рѣчемъ, въ една хубава негова страница, има по-вече страсть, високо краснорѣчие и поетически патосъ, отколзото въ всичкитѣ стихотворни издѣлния на съвременнитѣ наши поети); но какво да се прави съ

Толстой? Него, твореца на толкова естетически-прекрасни произведения, много мъчно може човък да го тури въ нашия разрядъ, въ разряда на „неотбирающитѣ“; и ще-не ще трѣбва да признае, че въ нашия „тѣсенъ утилитаризмъ,“ има нѣщо истинско и плодотворно, ако най-великия художникъ въ наше време го земе нецѣло и безъ възражения.

Тамъ е и работата, че всѣки виденъ художникъ и изобщо всѣки виденъ писателъ е въ сѣщното време и виденъ, т. е. дълбоко-мислящъ и не егоистически чувствующъ, човѣкъ. Истинския литературенъ талантъ се заключава не въ техническото искусство, — прекрасни техници могатъ да бждатъ глупцигѣ, — не въ обладаваннето формата, не въ чувството на пязицното, — коренитѣ му сж скрити въ най-тайнитѣ дълбочини на човѣческата психия, въ характера, въ сърдцето, въ съвѣстѣта на човѣка. Гдѣто е истинския литературенъ талантъ, тамъ е и ума и впечателителността; а гдѣто е ума, тамъ си нѣма мѣсто дребнавостѣта и глупостѣта, тамъ човѣкъ неволно, стихийно се обръща къмъ въпроситѣ, въ които е съсрѣдоточенъ великия смисълъ и вечното значение на текуция исторически моментъ. И гдѣто е впечателителността, тамъ си нѣма мѣсто нито равнодушнето къмъ истината и къмъ доброто, нито оная историческа умразна славянска черта, която се характеризира съ думитѣ „отъ менъ далечъ да е, че . . .“ или „моята къща е на края — нищо не знамъ“.

Отъ времето на Беллински пий знаемъ, че „искуството е изражение на живота“. Както всички твърдѣ обширни и общи опредѣления, така и тая естетическа формула искава въ сѣщностъ твърдѣ малко. Живѣе природата, живѣятъ и човѣческитѣ общества. Но крестала, дървото, вълка, живѣятъ както Господь имъ заповѣдва, а ний хората, живѣемъ или се мъчимъ да живѣемъ, както ни се иска. Съ тая велика разлика се обяснява и разликата между ония искания, съ които ний се обръщаме къмъ безкрайно-разнообразнитѣ явления на живота. Вълка въ Щедриновата приказка е билъ правъ въ всички отношения и отъ всѣка гледна точка: той наистина е проклѣтъ, душегубецъ! „крвопиенецъ“, както сж го наричали всички горекп звѣрове, но никаква отговорностъ той не носи за това и негодуванието на звѣровѣтъ срѣщу му е чувство праздно и даже несправедливо. Но обществото, което погубва душата и човѣкъ кръвопиенецъ пораждатъ у насъ умраза, и тая умраза е истинска, чиста, свѣтла; защото е чистъ и свѣтъ извора, отъ когото тя истича, нашата съвѣсть и нашето възмутено чувство на справедливостѣта. Не отъ истинката на самосъхранение ний се движимъ и се водимъ, когато протестираме—но нѣкога напукъ и въ вреда на нашитѣ кожни, звѣрскі зоологически интереси противъ всѣкакъвъ видъ човѣческо „измѣчване душитѣ“. Не поради условията на срѣдата, а поради заповѣдѣта на духа си, на нравствената си природа и па своето съзнание ний минаваме или на дѣсна или на лѣва страна въ редоветѣ на „униженитѣ и оскърбенитѣ“ или въ редоветѣ на

унижающитѣ и оскърбяющитѣ. Предѣ нашитѣ очи е идеала и въ наши рѣчи е критерия на доброто и злото, на лъжата и негивната—идеалъ, къмъ който ний се стремимъ, критерий отъ който се водимъ. Живота е сборъ отъ *всичкитѣ* явления, но не всички явления сѣ достойни за животъ; и въ това се заключава нашето на хора-богове преимущество, че ний, споредъ думитѣ на Тургеневскія герой, „правимъ своята сѣдба“, имаме възможността на изборъ и не сме безорѣжни, не сме безсилни предъ неканпята на външната природа. Но ако не сме безорѣжни, то не сме и безъ отговорни; а ако не сме безотговорни, ако сме длѣжни да отдаваме смѣтка за своитѣ постѣпки и дѣйствия; то отъ друга страна ний имаме право да сѣдимъ чуждитѣ дѣйствия, и да се ползуватъ съ това право могатъ само хора, въ които е неясно и бездѣйствено чувство на човѣчeskото достойнство. „Не судите, да не судими budete“; това правило е или твърдѣ по-горѣ или твърдѣ по-долу отъ насъ. Сѣдете всички и бъдете сѣдени отъ всички — ето здравия принципъ на съвременната общественостъ, благодарение на който всѣки може да бѣде възнаграденъ споредъ дѣлата си.

Сравнете поетитѣ : Пушкина, Лермонтова и Некрасова. Да рѣчемъ за минута, че собствено по литературния си талантъ, разбираемъ като проста техническа способностъ, тѣзи поети сѣ съвършено равни единъ на други: слѣдва ли отъ това, че еднакво е и тѣхното обществено значение, еднакви и правата имъ на нашата благодарностъ и нашето уважение? Едина гѣделичка вашата чувственностъ и чувствителностъ, другия буди мисълта ви, третия накарва да трептятъ най-благороднитѣ струни на сърдцето ви; и на всички—еднаква награда ли, еднакво мѣсто ли на Олимпа?! Споредъ мнѣнието и учението на естетичитѣ — да. Нали всѣки отъ тия поети е несравненъ масторъ въ своята областъ. Нали всѣки отъ тѣхъ ви докарва еднакво силно естетическо наслаждение, а въ това се и състои цѣльта и назначението на поезията.

Тука именно се започева неразборията, изъ която естетичитѣ отъ всичкитѣ епохи и особености никога не сѣ могли да се избавятъ, не сѣ могли за туй, защото не сѣ имали никакъвъ обективенъ критерий. Въпросътъ за какво да е наслаждение, въ това число и за естетическото, е въпросъ на лични вкусове, за които хората не се препиратъ, не правятъ теории. „Аресва ми се, не ми се аресва“—ето първия и послѣдния доводъ на всѣки чистокръвенъ и откровенъ естетикъ. „Азъ се въсхищавамъ — е писвалъ Тургеневъ на г. Стасовъ — отъ гюковскитѣ речитативи и арии, не защото ги хвалятъ авторитетитѣ, а защото слѣдъ първитѣ имъ звукове очитѣ ми се насълзаватъ“. Въ друго писмо, като напада Сарра Бернаръ, Тургеневъ казва: „какво ме интересува мене всесвѣтната ѣ прочутоостъ? Азъ говорѣмъ, като се водѣмъ отъ своето си чувство“. Ами ако вий читателю, като се водите отъ *вашето си* чувство вземете да увѣрявате, че Сарра Бернаръ е ве-

лика актриса, а глюковската музика нищо не струва? Вий ще да имате право. Е, ами ако азъ, водимъ отъ *своето си* чувство заявѣ, че и глюковската музика и играта на Сарра Бернаръ сѣ нищо въ сравнение съ сподучливата шахматна игра на г. Чигоринъ? И азъ ще съмъ въ правото си. Идете нататъкъ, спизайте все по-долу и по-долу по стълбата на вкусоветъ; и вий ще да срѣщнете чловѣкъ, който „водимъ отъ *своето си* чувство“, ще рѣче, че нищо не му докарва тъй голѣмо удоволствие, както единъ хубавъ гуляй, че „при нървитъ звукове“ на чешкитѣ и стѣклата „насълзываютъ му се очитѣ“ отъ възхищение и драгостъ. Защо той да не е въ правото си? Но какво унижение на поетитѣ, каква подигравка на поезията! И на това унижение ѣ подхвърлятъ тъкмо онѣя нейни закрилници, които искрено мислятъ, че тѣ именно и вардятъ *чистотата* на искуството! Намѣто поетъ — философъ, поетъ — наставникъ, поетъ — трибунъ, намъ ни пренорѣчватъ стихотворенъ занаятчия, словесенъ искусникъ, играчъ съ чловѣческата рѣчь и въ тоя ми ти залагалникъ и фокусникъ пренорѣчватъ ни да виждаме истински „чистъ“ художникъ!

Понятията за красотата и безобразието сѣ понятия субективни и относителни, понятията за доброто и злото имать обективенъ критерий. Красива ли е, или е не красива едн-коя жена, тоя въпросъ вне можете да го рѣшавате, както обичате, както се водите само отъ личния вкусъ. Но бива ли, или не бива да се бие тая жена, позволително ли е, или непозволително да се излъже, *тия* въпроси вий нѣмате право да ги рѣшавате по свое расположение, на основание само на вашата съвѣсть, която може да бѣде у васъ неразвита и затымнена отъ страстта, или нѣкъ съвѣсмъ да ѣ нѣма. Въпроситѣ за нравствеността сѣ въ сѣщо врѣме въпроси на общежитието, тѣ се рѣшаватъ отъ коллективния разумъ и отъ коллективния опитъ на цѣлото чловѣчество. Какво мислите за вънкашността на тая или на оная жена, не искате ли да ѣ видите, или не можете да ѣ се нагледате — памъ, на обществото ни е все едно. Но намъ не е все едно, какво мислите вий за нейнитѣ права и вашитѣ интереси, не ни е все едно, връхъ какви нравствени начала вий градите ваннитѣ отношения съ неѣ. Ний имаме въ тоя случай право на сѣждъ надъ васъ, и не само да сѣдимъ, ами и да осѣждаме, пѣгъ и не само да осѣждаме, ами и да наказваме. Естетиката има за своя основа темперамента на чловѣка, етиката — началата на разума, или по-право — съвѣстьта, контролирана отъ разума. Вамъ ви се харесва „пурпура на розата“, а менѣ „боята на янтара“, това никому не прѣчи. Но ако вамъ ви се харесва да мѣчтите дѣцата си, или менѣ ми се харесва да вадѣ изъ чуждитѣ джобове кеситѣ; то ний ще си истѣглимъ не само отъ общественото мнѣние, ами и отъ държавния сѣждъ.

Не въ таланта на художника, не въ по-голѣмата или по-малката живостъ и ясностъ на боитѣ се заключава главната сѣщностъ на работата, а въ нравственното и общественото му ми-

росъзерцание. Не за услада на нашата слободия, а за наше поучение и вразумление поетитъ, „като богове, влизать въ Зевеовитъ палати“. Поета чрезъ по-други пълтица, съ по-други сръдства и способности дѣйствува на насъ, отколкото всеки другъ служителъ на истината; но той върши сѣщата работа, което всеки по своему върши: и учения, и философа, и религиозния проповѣдникъ, и обществения реформаторъ. Неговата роль е велика, служението му е прекрасно, призиването за завидание. Той усѣща това, което учения сполучва да рѣши посредствомъ мъчна и уморителна индукция. Съ два-три ярки образа като Хамлетъ, като Фаустъ, като Лиръ и Яго, той освѣтлява такива гълки и дълбочини на душата, въ които философа-психологъ надниква съ съмнѣние и недоумѣние. Съ страстно шрическо напиране той по-вѣрно и по-скоро ни въздига къмъ идеала, отколкото най-доказателнитъ и убѣдителнитъ проповѣди. Той „вълнува сръдцата“, измъчва като капризенъ омайникъ и заедно съ това ни подготвя къмъ въсприеманнето на нови идеи, по-добръ отколкото кой и да е реформаторъ. „И вий господа естетици, ще кажемъ ний заедно съ Писарева, искате, щото такъвъ человекъ, като се залавя за перото, да става бърборливо дѣте, което самò не знае, какво и защо бѣблятъ розовитъ му устни! Вий искате той безцѣлно да се забавлява съ пдстритъ картинки на своята фантазия, презъ ония велики минути, когато могущия му умъ лѣе въ умоветъ на проститъ и невѣжественнитъ хора потоци отъ свѣтлина и топлина!“

Д Е Н Ъ

ИСТОРИЧЕСКАТА РОЛЯ

на

БУРЖУАЗИЯТА.

(Преводъ отъ нѣмски)

Историята на всички досегашни общества е история на борбата между класоветѣ.

Свободния и роба, патриция и плебея, сръднѣвковния баронъ и роба-селенинъ, майстора и чирака, съ една дума угнетителя и угнетения въсѣкога сж били враждебни единъ къмъ други, водили сж непрекъснатата, ту скрита, ту явна борба, която се е довършвала или съ революционното преустройство на цѣлото общество, или пъкъ съ съвмѣстното загибване на борящитѣ се класове.

Въ предишнитѣ епохи на историята почти на всѣкадѣ обществото се е раздѣляло на различни съсловия, които сж пораждали между хората различни общественни положения. Въ стария Римъ имаме патриции, всадници, плебеи, роби; въ сръднитѣ вѣкове — феодални господари, вассали майстори, чираци, роби-селени и при това у всѣки единъ отъ тѣзи класове е имало особенни дѣления.

Съвременното буржуазно общество, което се е появило на развалинитѣ на феодализма, не е унищожило различията на класоветѣ. Намѣсто старитѣ, то само е създадо нови класове, нови способности на угнетение, нови форми на борбата.

Нашата епоха — епоха на буржуазията — отличава се оба-